

dr Jerzy Prochwicz

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

Jana Kochanowskiego w Kielcach

Filia Piotrków Tryb.

KADRA OFICERSKA WOJSK OCHRONY POGRANICZA 1945-1956

Sformowanie Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) formacji zdolnej do wykonywania zadań w ochronie granic państwa uwarunkowane było między innymi rozstrzygnięciem problemu kadry oficerskiej. Chodziło bowiem tu nie tylko o to, by powstała formacja mogła podjąć ochronę granic państwa, ale przede wszystkim, by formacja składała się z oficerów możliwie najlepiej przygotowanych do wykonywania specyficznych zadań związanych z ochroną granic państwa, jak też odpowiadających pod względem moralnym i ideowo-politycznym.

Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania już w chwili organizacji WOP założenia organizacyjne zakładały, że powstająca formacja opierać się ma na „należycie wyszkolonych i pewnych pod względem politycznym” oficerach, podoficerach i szeregowych, którzy „najbardziej odpowiadają służbie granicznej”¹. Powyższe kryterium nakreślone w wydanych dokumentach organizacyjnych² w pełni korespondowało ze stanowiskiem szefa Departamentu WOP, płka Gwidona Czerwińskiego, który podkreślił w chwili formowania WOP, że żołnierze mający pełnić służbę w powstałej formacji muszą odpowiadać właściwym postawom moralnym i ideowo-politycznym. Właściwa postawa moralna i ideowo-polityczna żołnierzy WOP według niego była niezwykle istotna ze względu na specyfikę służby, która ograniczała nadzór przełożonych przy jednoczesnej bezpośredniej styczności żołnierza ze społeczeństwem pogranicza. W związku z czym stwierdzał, że żołnierz WOP musi być odporny na wszelkie skierowane ku niemu oddziaływania mające charakter korupcyjny i szkodzące interesom państwa.

Powyższe stanowisko w omawianej kwestii zawarł w stwierdzeniu „(...) żołnierz WOP ma w służbie stały kontakt z różnorodnym elementem spośród ludności cywilnej. Codziennie jest wystawiony na zakusy przestępców politycznych i kryminalnych, starających się zdeprawować

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), III.1.62, s. 475; Rozkaz organizacyjny nr 0245/Org., 13.09.1945, pkt. 7-8; Archiwum Straży Granicznej (ASGran.), 217.2. Zarządzenie wykonawcze I wiceministra obrony narodowej nr OU-03984/II, 25.09.1945, pkt. 1 i 3.

² Ibidem.

go dla swoich osobistych celów. Przez ręce żołnierza WOP przechodzą skonfiskowane cenne rzeczy, kosztowności i pieniądze, stając się własnością skarbu państwa oraz ulotki o treści antypaństwowej. Jeżeli jeszcze do tego dodać, że w codziennej służbie wystawiony on jest na niebezpieczeństwo [utruty – J. P.] życia, to widać z tego, że wymagania stawiane żołnierzowi WOP są bardzo duże”³.

Biorąc to wszystko pod uwagę generalny wniosek w zakresie doboru kadr dla powstającej formacji był jednoznaczny, służbę w szeregach powstałej formacji mieli pełnić tylko odpowiedni ideowo z punktu widzenia partii komunistycznej, dobrze przygotowani pod względem merytorycznym, oficerowie. Założenia te jednakże w chwili organizacji formacji nie miały jakiegokolwiek szansy na realizację. Złożyło się na to kilka czynników, z których jednym z najistotniejszych związanych z kwestią doboru kadr oficerskich do powstającej formacji w latach 1945-1948 była sprawa jej braku, jak też niedostatecznego przygotowania do wykonywania zadań w ochronie granic państwa. Problem ten był tym trudniejszy do rozwiązania, że do maja 1947 roku⁴ brak było ośrodka szkoleniowego, który by przygotowywał oficerów do zadań związanych z ochroną granic państwa. Wymuszało to wobec znikomego przygotowania do zadań wynikających z ochrony granic państwa kierowanych do formacji oficerów wcielenie w szeregi powstającej formacji – mimo zastrzeżeń natury ideologicznej – oficerów wywodzących się z formacji granicznych II Rzeczypospolitej – Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) i Straży Granicznej (SG).

Wcielenie oficerów wywodzących się z formacji granicznych II Rzeczypospolitej napotkało jednak na przeszkody, wśród których niemałe znaczenie miała nieufność kształtującej się władzy komunistycznej do kadr oficerskich rodem z II Rzeczypospolitej postrzeganych jako pośredni czynnik mogący stać się przeszkodą w dążeniu do przejścia pełni władzy w kraju. Gwoli prawdy należy stwierdzić, że przeważająca część kadr oficerskich wywodzących się z formacji granicznych II Rzeczypospolitej także zajmowała nieufne stanowisko wobec kształtującej się władzy komunistycznej. Jednakże przeszkodą skutecznie ograniczającą nabór tych kadr był fakt, że w obu formacjach granicznych II Rzeczypospolitej kadra oficerska nie była zbyt liczna. Ilustracją tego są stany eta-

³ Cyt. za: J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa 1974, s. 113 i 115.

⁴ Co prawda rozkazem ND WP nr 0153/Org. z dn. 21.09.1946 powołano Centrum Wyszkożenia WOP w Rawiczu, jednakże wskutek trudności organizacyjnych działalność szkoleniową rozpoczęto dopiero z dniem 1.05.1947.

towe, zgodnie z którymi w 1938 roku KOP liczył 917 oficerów⁵, natomiast Straż Graniczna liczyła 267 oficerów⁶.

Stan ten wyglądał jednak znacznie gorzej w 1945 roku ze względu na poniesione straty osobowe w wyniku działań wojennych 1939-1945, represji okupanta niemieckiego wobec społeczeństwa polskiego, strat poniesionych w wyniku działalności konspiracyjnej oraz represji prowadzonych przez organy bezpieczeństwa Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR)⁷ na wcielonych do ZSRR ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej. Wszystkie te czynniki razem wzięte nie pozwalały na zaspokojenie potrzeb przygotowaną kadrą oficerską powstającej formacji. Stąd też wobec niemożności zaspokojenia potrzeb w zakresie kadr oficerskich w okresie 1945-1948 w powstającej formacji znalazła się grupa oficerów wywodzących się z szeregów Armii Czerwonej.

Formowanie korpusu oficerskiego powstającej formacji w okresie 1945-1948, a także w latach następnych związane było – jak na to wskazuje prowadzona polityka kadrowa – przede wszystkim ze stosowaniem kryterium pochodzenia społecznego i ideologicznego. Trzeba podkreślić, że stosowanie kryterium pochodzenia społecznego podczas formowania korpusu oficerskiego nie jest – jak się powszechnie sądzi – wymysłem komunistów, bowiem rozwiązanie problemu formowania korpusu oficerskiego przy pomocy kryterium pochodzenia społecznego stosowano już w czasach starożytnych. Tak było w państwach starożytnego Bliskiego Wschodu czy w armii Kartaginy dowodzonej przez Hannibala⁸. Wyraż-

⁵ ASGran., 541.618. Referat z 11.07.1938 dowódcy KOP gen. bryg. Jana Kruszewskiego dla Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego w sprawie sytuacji budżetowej KOP oraz pokrycia wydatków związanych z przygotowaniem wzmocnień; M. Jabłonowski, W. Janowski, B. Polak, J. Prochwicz, *Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939, Wybór dokumentów*, Warszawa – Pułtusk 2001, s. 544-553.

⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN), Zespół Komendy Straży Granicznej, 9; ASGran., 1045.67, Rozkaz organizacyjny nr 1 z 31.03.1937 ustalający stany budżetowe jednostek organizacyjnych Straży Granicznej na rok budżetowy 1937/1938.

⁷ Zob. M. J. Rubas, *Katyńska lista strat polskich formacji granicznych. Żołnierze i funkcjonariusze SG pomordowani i zaginieli na wschodzie na przełomie lat 1939/1940*, Warszawa 2000. Jednakże ze względu na błędy natury merytorycznej i metodologicznej, jak też swoistą interpretację przynależności do formacji granicznych zastosowaną przez autora wymieniona pozycja nie może stanowić podstawy do wiążących ocen w tym zakresie; zob. rec. J. Prochwicz: M. J. Rubas, *Katyńska lista strat polskich formacji granicznych*, Warszawa 2000, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (PH-W) nr 3 (188) 2001, s. 173-177.

⁸ Hannibal Barkas, Barca (247 p.n.e. – zima 183/182 p.n.e.) – syn Hamilkara Barkasa, dowódca wojsk antycznej Kartaginy. Dowództwo objął w 221 p.n.e.

nie widać to w średniowieczu, kiedy dowódcą pocztu⁹ mógł zostać rycerz, którego stać było na jego wystawienie, a więc wywodzący się z zamożnych kręgów ówczesnego społeczeństwa. W czasach nam bliższych jaskrawym dowodem na potwierdzenie stosowania kryterium pochodzenia społecznego była przedrewolucyjna Francja gdzie, by zostać oficerem, należało udowodnić pochodzenie szlacheckie do czwartego pokolenia wstecz¹⁰.

Z kolei w ZSRR korpus oficerski oparto na tzw. wiodących warstwach społecznych – chłopach i robotnikach. W II Rzeczypospolitej oficjalnie nie stosowano kryterium pochodzenia przy formowaniu korpusu oficerskiego. Jednakże poprzez wprowadzanie przez władze wojskowe odpowiednich przepisów starano się, by korpus oficerski składał się z kręgów zamożnych warstw społecznych¹¹. Niemniej mimo stwarzanych trudności w składzie korpusu oficerskiego II Rzeczypospolitej znajdowali się oficerowie, którzy wywodzili się z warstw chłopskich i robotniczych, aczkolwiek byli oni w mniejszości.

Zgola odmiennie rozpoczęto kształtowanie korpusu oficerskiego w Polsce po II wojnie światowej, zwłaszcza w okresie wprowadzania nowego ustroju, kiedy sprawa pochodzenia społecznego, przynależności do partii politycznych oraz miejsca walki z okupantem niemieckim¹² stała się istotnym czynnikiem, niejednokrotnie decydującym przy ocenie przydatności służbowej oficera. Znalazło to odbicie w prowadzonej przez komunistyczne władze polityce kadrowej. Odzwierciedleniem poglądów komunistów na kształt korpusu oficerskiego były zapisy w wydanych 18 sierpnia 1945 roku *Wytycznych do tworzenia kadr oficerskich Wojska Polskiego*¹³, w których podkreślano, że przyszły korpus oficerski musi być emanacją siły, dzielności i szlachetności całego narodu, powinien się, więc wywodzić ze wszystkich grup społecznych; że będzie on miał do spełnienia dwa zadania: obronę ojczyzny i znaczący udział w wycho-

⁹ Najmniejsza jednostka organizacyjna średniowiecznych armii rycerskich.

¹⁰ F. Kusiak, *Pochodzenie społeczne, jako kryterium oceny kadrowej w Wojsku Polskim na przykładzie podchorążych wrocławskich szkół oficerskich w latach 1946-1995*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, Wrocław, nr 2/2000, s. 297.

¹¹ Zob. F. Kusiak, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992.

¹² Podejrzliwie traktowano także tych, którzy walczyli na froncie zachodnim i w szeregach Armii Krajowej (AK).

¹³ CAW, III.1.990, s. 118-122; Wytyczne Naczelnego Dowódcy WP nr 00348/45. Dokument ten opatrzony gryfem „Ścisłe tajne. Rzecz szczególnego znaczenia” został podpisany przez Naczelnego Dowódcę WP marsz. Michała Żymierskiego, szefa Sztabu Generalnego WP gen. broni Władysława Korczyca, zastępcę ND WP ds. polityczno-wychowawczych gen. dyw. Mariana Spychalskiego i szefa Departamentu Personalnego WP płk. Stanisława Zawadzkiego; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988, s. 119.

waniu młodzieży¹⁴. Ten zapis był zapowiedzią znaczącego rozszerzenia funkcji korpusu oficerskiego, zwłaszcza w zakresie dowodzenia, szkolenia i wychowania szeregowych. Zarysowany kształt korpusu oficerskiego według założeń doktrynalnych komunistów nie mógł jednak powstać z dnia na dzień. Wymagało to szeregu przedsięwzięć oraz czasu. Było więc rzeczą oczywistą, że nim dojdzie do zbudowania nowego korpusu oficerskiego zgodnego z założeniami komunistów, będzie musiał być okres przejściowy.

Biorąc to pod uwagę władze komunistyczne zakładały, że do czasu wykształcenia nowego korpusu oficerów siły zbrojne dysponować będą kadrami oficerskimi okresu przejściowego, złożoną w części z zatrzymanych czasowo w Wojsku Polskim oficerów radzieckich¹⁵, oficerów sprzed 1939 roku, selektywnie dobranych absolwentów wojennych szkół oficerskich, zweryfikowanych i odpowiednio przeszkolonych podoficerów. Przy czym podkreślono, że w tym przejściowym okresie „*elementem politycznie najzdrowszym*” są oficerowie, którzy stopnie oficerskie uzyskali w szeregach Wojska Polskiego walczącego na froncie wschodnim¹⁶.

Powstająca formacja mająca specyficzną strukturę organizacyjną potrzebowała zgodnie z założoną strukturą organizacyjną znacznej liczby kadry oficerskiej. Potrzeby te określone w etatach nr 8/3-9 wydanych wraz z rozkazem organizacyjnym nr 0245/Org. w dniu 13 września 1945 roku¹⁷ oraz w etatach uzupełniających nr 8/10-12 wydanych z rozkazem organizacyjnym 0304/Org. 28 października 1945 roku¹⁸ wynosiły łącznie 4056, co stanowiło 14,25% ogółu stanu etatowego formacji¹⁹. W rozbiciu na stanowiska przewidziane dla oficerów starszych i młodszych etat zakładał 1 etat w grupie generałów, 765 etatów oficerów starszych i 3288 etatów oficerów młodszych. W tak ukształtowanym etatowo korpusie oficerskim przeważająca część kadry oficerskiej miała pełnić służbę w jednostkach i pododdziałach.

¹⁴ T. Konecki, *Czterdzieści pięć lat w służbie państwa i narodu*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (WPH) nr 2, 1988, s. 5.

¹⁵ E. J. Nalepa, *Oficerowie radzieccy w Wojsku polskim w latach 1943-1968 (Studium historyczno-wojskowe)*, Warszawa 1995, s. 44.

¹⁶ F. Kusiak, *Pochodzenie społeczne, jako kryterium...*, op. cit., s. 298. Zob. także B. Bednarz, *Z zagadnień polityki wojskowej Polskiej Partii Robotniczej*, „Myśl Wojskowa” nr 2/1967.

¹⁷ CAW, III.1.62, s. 475; Rozkaz organizacyjny Nr 0245/Org. z dn. 13.09.1945; J. Ławski, Cz. Żmuda, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1946*, „WPH” nr 4/1966, s. 25; H. Dominiczak, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza 1945-1985*, Warszawa 1985, s. 43.

¹⁸ ASGran., 217.2; Rozkaz organizacyjny 0304/Org. z dn. 28.10.1945.

¹⁹ W tym czasie stosunek ten wynosił w KBW 10%, a w jednostkach piechoty 12%. Wyższy natomiast był w lotnictwie i wojskach pancernych i wynosił odpowiednio ok. 23 i 18%; J. Ławski, *Ochrona granic...*, op. cit., s. 117 i 194.

Pozyskanie tak znacznej liczby oficerów do powstającej formacji miało nastąpić przez wcielenie oficerów pozostających poza przydziałem w siłach zbrojnych w wyniku przechodzenia jednostek z etatów wojennych na etaty czasu pokoju. Uzupełnieniem tak formowanego korpusu oficerskiego mieli się stać wyselekcjonowani oficerowie wojennych szkół oficerskich WP, odkomenderowani do służby w WP oficerowie Armii Czerwonej oraz pomimo uprzedzeń natury politycznej, oficerowie formacji granicznych II Rzeczypospolitej. Nie zakładano więc, jak w przypadku formowania Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), ich rekrutacji z ściśle określonych związków taktycznych.

W celu włączenia w proces formowania WOP oficerów formacji granicznych II Rzeczypospolitej 30 sierpnia 1945 Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego (ND WP) wydało rozkaz specjalny nr 0751²⁰, w którym nakazano by: „w związku z organizacją Wojsk Straży Granicznej, wszystkich byłych oficerów Korpusu Ochrony Pogranicza zasługujących na to, by służyć w Wojskach Straży Granicznej, politycznie pewnych, moralnie bez zarzutu, odkomenderować do powstającej formacji”²¹. Podstawą skierowania do powstającej formacji doświadczonych oficerów formacji granicznych II Rzeczypospolitej była pozytywna ostatnia charakterystyka służbowa z wnioskiem o możliwość wykorzystania w Wojskach Straży Granicznej²², zatwierdzona przez dowódcę dywizji i jego zastępcę do spraw polityczno-wychowawczych.

Mimo tak zawartych uregulowań w wydanym rozkazie ostateczną decyzję w sprawie skierowania do powstającej formacji podejmował Departament Personalny WP, który z dużą rezerwą podchodził do kadr wywodzących się z formacji granicznych II Rzeczypospolitej. W praktyce więc do powstającej formacji za pośrednictwem Departamentu Personalnego WP nie trafiało zbyt wielu oficerów formacji granicznych II Rzeczypospolitej. W tej sytuacji Departament WOP, jak i Wydziały WOP przy Dowództwach Okręgów Wojskowych (DOW) zainteresowane jak największą liczbą kadr byłych formacji granicznych II Rzeczypospolitej zwracały się bezpośrednio do Wojskowych Komend Rejonowych (WKR) o powoływanie z rezerwy oficerów. Ostatecznie pomimo występujących trudności w okresie wrzesień-grudzień 1945 do powstającej formacji skierowano 147 oficerów KOP i SG²³ (5% ogólnej liczby oficerów przewidzianych etatami WOP).

²⁰ CAW, III.1.62, s. 407; Rozkaz specjalny ND WP nr 0751, 30.08.1945.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ustalenia własne w trakcie prowadzonych badań dokumentów archiwalnych dotyczących WOP znajdujących się w ASGran. i CAW.

Przyjęta struktura organizacyjna WOP, charakteryzująca się przede wszystkim terytorialnym systemem dyslokacji swych jednostek i pododdziałów, wymuszała znacznie szerszą rozbudowę poszczególnych służb niż w jednostkach liniowych WP, jak też organizację zupełnie nowych służb, nie mających swych odpowiedników w strukturach jednostek liniowych – służbę kontroli ruchu granicznego, służbę zwiadowczą oraz służbę związaną z wykorzystaniem psów określaną jako służba psów. Specyfika struktur organizacyjnych WOP związana z charakterem zadań występujących w ochronie granic państwa sprawiła, że najwięcej etatów oficerskich przewidziano w pionach: operacyjno-liniowym – 849 etatów (21%), zwiadowczym – 638 etatów (16%) i kwatermistrzowskim – 546 etatów (13%).

Tabela nr 1. Struktura etatów oficerskich WOP w 1945 r. wg rozkazu o formowaniu Wojsk Ochrony Pogranicza nr 0245/Org. uzupełnionym rozkazem 0304/Org.

Lp.	Rodzaj służby	Etat WOP (Łączny)	Oficerowie		% Etatu WOP
			Starsi	Młodszy	
1.	Operacyjno-liniowa	849	348	501	21
2.	Zwiadowcza	638	117	521	16
3.	Kontroli ruchu granicznego	212	21	191	5,5
4.	Kwatermistrzowska	546	65	481	13
5.	Polityczno-wychowawcza	446	86	360	11
6.	Techniczna	410	33	377	10
7.	Łączności	364	19	345	9
8.	Medyczna	260	22	238	6,5
9.	Weterynaryjna	98	11	87	2,5
10.	Służba psów	67	13	54	1,5
11.	Inne	164	31	133	4
Razem*		4054	765	3288	100

* W rozliczeniu nie ujęto stanowiska Szefa Departamentu WOP przewidzianego dla oficera w stopniu generała brygady.

Źródło: oprac. własne na podstawie: Rozkaz Organizacyjny nr 0245/Org. z dn. 13.09.1945 r. oraz etaty 8/3-9, CAW/, III.1.62; Rozkaz organizacyjny 0304/Org. z dn. 28.10.1945 r. oraz etaty 8/10-12, ASGran., 217.2.

Taka struktura etatów oficerskich wynikająca z przyjętej koncepcji formowania WOP stała się – jak wykazał proces formowania w okresie wrzesień-grudzień 1945 roku – przyczyną niezrealizowania zakładanego przebiegu ich formowania. Niemożność realizacji planu formowania WOP zgodnie z założonym planem wynikała przede wszystkim z braku przygotowanych kadr w specjalnościach związanych z wykonywaniem

zadań w ochronie granic państwa (zwiadownicza, kontroli ruchu granicznego i operacyjno-liniowa), jak też w specjalnościach niejako pomocniczych związanych z funkcjonowaniem i zabezpieczeniem wszelkich potrzeb jednostek i pododdziałów (służby medyczne, weterynaryjne, zaopatrzenie, łączność itp.). Problem braku odpowiednio przygotowanych kadr oficerskich pogłębiał dodatkowo wysoce nieefektywny system ich kierowania do powstającej formacji oparty na Departamencie Personalnym WP, Wydziale Personalnym III Wiceministerstwa ON, Wydziale Personalnym Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP oraz okręgach wojskowych. Trudności te dodatkowo pogłębiał fakt stosunkowo niewielkiego wpływu Departamentu WOP na proces jej doboru.

Nie dziwi więc, że skierowana w okresie wrzesień-grudzień 1945 roku do powstającej formacji kadra oficerska stanowiła konglomerat ludzi, mocno zróżnicowany pod względem przygotowania wojskowego, specjalistycznego, stażu służby, wykształcenia ogólnego oraz pochodzenia. W wyniku tego w grudniu 1945 korpus oficerski WOP składał się z oficerów wykształconych w szkołach oficerskich ZSRR i szkołach oficerskich Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR (65%), oficerów wywodzących się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej (24%) i oficerów Armii Czerwonej, wśród których występowały także oficerowie narodowości polskiej (11%)²⁴.

Występujące braki kadry w przygotowaniu specjalistycznym w zakresie funkcjonowania formacji granicznej spowodowały, że oficerowie wywodzący się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej oraz oficerowie Armii Czerwonej w lutym 1946 roku zajmowali kluczowe stanowiska w powstającej formacji. Przy czym oficerowie radzieccy, których w dniu 1 marca 1946 roku było w WOP 376 (w tym 53 oficerów starszych)²⁵ oprócz stanowisk związanych z dowodzeniem na różnorodnych szczeblach zajmowali przede wszystkim stanowiska związane ze specjalnościami, które nie mogły być obsadzone przez oficerów polskich ze względu na ich niedobór. Zajmowali więc stanowiska specjalistyczne w służbach związa-

²⁴ Dane szacunkowe ustalone w trakcie prowadzonych badań na podstawie dokumentów archiwalnych znajdujących się w ASGran. i CAW. Nieco inne dane dot. oficerów wykształconych w szkołach oficerskich ZSRR i szkołach oficerskich Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR nazywanych w literaturze przedmiotu „wychowankami ludowego Wojska Polskiego” podaje J. Ławski w swej pracy, pt. *Ochrona granic...*, op. cit., s. 130. Podaje on, że oficerowie będący „wychowankami ludowego Wojska Polskiego” stanowili 65-68% całości kadry oficerskiej WOP. Brak materiałów archiwalnych uniemożliwia podanie precyzyjnych danych, co do liczby oficerów narodowości polskiej wśród skierowanych do WOP oficerów Armii Czerwonej. W tym okresie do powstającej formacji skierowano także 309 oficerów Armii Czerwonej (11% ogólnej liczby oficerów przewidzianych etatami WOP).

²⁵ ASGran., 217.25; Wykaz oficerów radzieckich. Był to najwyższy stan oficerów Armii Czerwonej w WOP.

nych z zaopatrzeniem i techniką – 36%, służbie medycznej i weterynaryjnej – 23%, służbie łączności – 13%²⁶. Oprócz tych stanowisk związanych z ww. specjalnościami oficerowie radzieccy objęli także stanowiska w pionie dowódczo-sztabowym – 22% oraz w służbie zwiadowczej – 6%²⁷.

Tabela nr 2. Wykaz stanowisk w WOP zajmowanych przez oficerów WP, oficerów pełniących służbę w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej oraz oficerów Armii Czerwonej według stanu na dzień 1 lutego 1946 r.

Stanowiska	Ogółem stanowisk	Oficerowie		
		Oficerowie WP	Oficerowie II RP	Oficerowie Armii Czerwonej
Szef Departamentu WOP	1	-	-	1
Szefowie Wydziałów Departamentu WOP	5	1	3	1
Szefowie Wydziałów WOP przy OW	6	-	5	1
Dowódcy Oddziałów WOP	11	-	3	8
Szefowie sztabów oddziałów WOP	11	-	5	6
Zastępcy dowódców oddziałów WOP ds. liniowych*	8	-	3	5
Zastępcy dowódców oddziałów WOP ds. zwiadu	11	-	4	7
Zastępcy dowódców oddziałów WOP ds. polityczno-wychowawczych	11	9	-	2**
Pomocnicy dowódców oddziałów WOP ds. zaopatrzenia	11	-	5	6
Komendanci odcinków WOP	53	16	21	16
Razem	128	26	49	53

* Stanowiska nie występowały w Oddziałach WOP nr 6., 7. i 8.

** Oficerowie narodowości polskiej, z których zastępca dowódcy Oddziału WOP nr 2. ds. polityczno-wychowawczych – mjr Józef Broda posiadał obywatelstwo polskie.

Źródło: oprac. własne na podstawie dokumentów personalnych, rozkazu organizacyjnego nr 0245/Org., 13.09.1945 oraz etatów 8/3-9, CAW, III-1-62.

²⁶ Ibidem. Dane szacunkowe na podstawie dokumentu: Wykaz oficerów radzieckich. Zbieżne dane podaje Cz. Żmuda w art. *Jeszcze raz o kadrach*, „Granica” nr 42/1965.

²⁷ Ibidem.

Jak wynika z zaprezentowanej tabeli stanowiska kierownicze w formacji 1 lutego 1946 zajmowali: oficerowie odrodzonego WP – 14,5%, oficerowie wywodzący się z byłych sił zbrojnych II Rzeczypospolitej – 42%, oficerowie Armii Czerwonej – 43,5%. Stan ten uległ zmianie pod koniec roku i w grudniu 1946 roku stanowiska kierownicze w formacji zajmowali: oficerowie odrodzonego WP – 21,8%, oficerowie wywodzący się z byłych sił zbrojnych II Rzeczypospolitej – 38%, oficerowie Armii Radzieckiej²⁸ – 39,9%²⁹.

W procesie organizacji WOP najwięcej oficerów radzieckich skierowano do formujących się jednostek i pododdziałów WOP Okręg Wojskowy nr II i IV³⁰, w wyniku czego oficerowie radzieccy znaleźli się przede wszystkim w oddziałach ochraniających granicę państwa wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej (oddział WOP nr 1, 2, 3). W oddziałach tych w okresie wrzesień 1945 – grudzień 1946 roku służbę pełniło od 44 do 50 oficerów w każdym z oddziałów³¹. W oddziałach WOP strzegących granic państwa na północnym-wschodzie i wschodzie (oddział WOP nr 5, 6, 7) liczba ta oscylowała w granicach od 20 do 32 oficerów³². Jednak tuż przed końcem 1946 roku liczba oficerów radzieckich w WOP w stosunku do stanu wykazanego w dniu 1 marca 1946 roku zmalała, przy czym brak materiałów źródłowych uniemożliwia podanie dokładnych danych. Niemniej bazując na danych odnoszących się do liczby oficerów radzieckich w części oddziałów WOP (oddział WOP nr 1, 2, 3, 5, 8), których liczebność wynosiła według danych na dzień 1 grudnia 1946 roku od 10 do 33 w danym oddziale. Należy przyjąć, iż łącznie w WOP w grudniu 1946 roku było około 240 oficerów radzieckich³³.

²⁸ Z dn. 23.02.1946, nastąpiła zmiana nazwy sił zbrojnych ZSRR z Armii Czerwonej na Armię Radziecką.

²⁹ ASGran., 220.14; Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dn. 10.02.1949; J. Ławski, *Ochrona granic...*, op. cit., s. 130.

³⁰ Z dn. 15.11.1945 na podstawie rozkazu organizacyjnego ND WP 0309/Org. z dn. 5.11.1945 okręgi wojskowe zamiast nazw otrzymały numerację rzymską – D.O.W. Warszawski – D.O.W. nr I; D.O.W. Pomorski – D.O.W. nr II; D.O.W. Poznań – D.O.W. nr III; D.O.W. Śląsk – D.O.W. nr IV; D.O.W. Kraków – D.O.W. nr V; D.O.W. Łódź – D.O.W. nr VI; D.O.W. Lublin – D.O.W. nr VII.

³¹ ASGran., 327.12; Wykaz oficerów Armii Czerwonej 2 Oddziału WOP; 1842.15. Konspekt historii Pomorskiej Brygady WOP; 217.25. Wykaz oficerów radzieckich. Liczba oficerów radzieckich w poszczególnych oddziałach WOP była następująca: Oddział WOP nr 1 – 44; Oddział WOP nr 2 – 45; Oddział WOP nr 3 – 50.

³² ASGran., 217.25; Wykaz oficerów radzieckich. Liczba oficerów radzieckich w poszczególnych oddziałach WOP była następująca: Oddział WOP nr 5 – 22; Oddział WOP nr 6 – 32; Oddział WOP nr 7 – 20. Niekompletne materiały archiwalne uniemożliwiają podanie danych dotyczących oddziałów WOP nr 8, 9, 10 i 11.

³³ ASGran., 327.12; Według danych uzyskanych w trakcie badań liczba oficerów radzieckich w poszczególnych oddziałach WOP była następująca: Oddział WOP nr 1

Powstały korpus oficerski był jednak daleki od stanu etatowego. Nie udało się bowiem mimo czynionych wysiłków w ciągu 1945 roku zapewnić pełnego ukompletowania stanu i w dniu 1 marca 1946 roku liczył tylko 2986 oficerów (73,6% stanu etatowego)³⁴. Braki kadry oficerskiej szczególnie dotkliwe były w oddziałach rozlokowanych na północy (Oddział WOP nr 4), północnym-wschodzie (Oddział WOP nr 5), wschodzie (Oddział WOP nr 6, 7) i południowym-wschodzie (Oddział WOP nr 8) i wahały się w granicach 32-51% stanu etatowego (zał. nr 1).

Występujący niedobór kadr oficerskich był jednak bardziej dotkliwy niż sugeruje to stan w dniu 1 marca 1946 roku, ze względu na fakt znacznych niedoborów w specjalnościach związanych z bezpośrednią ochroną granic państwa, zwłaszcza w służbie zwiadu. Ta specyficzna służba mająca za zadanie ochronę granic państwa poprzez prowadzenie działań rozpoznawczych wśród ludności pogranicza miała w grudniu 1945 roku braki sięgające średnio 40% stanu etatowego. Ilustracją tego stanu jest fakt, iż oddziały WOP nr 1, 2, 3, 10 i 11, formowane w pierwszej kolejności i mające etatowo po 57 oficerów zwiadu posiadały w grudniu 1945 roku odpowiednio 35, 29, 36, 37 i 39 oficerów³⁵. Nie mniejsze braki występowały w służbie kwatermistrzowskiej, służbie medycznej, weterynaryjnej oraz służbie polityczno-wychowawczej. Braki kadry oficerskiej w służbie polityczno-wychowawczej w styczniu 1946 roku sięgały średnio 40% stanu etatowego liczącego łącznie 446 oficerów³⁶. Przyczyn tak znacznego niedoboru kadry oficerskiej w tej służbie należy upatrywać przede wszystkim w ogólnym niedoborze oficerów tej służby, który sięgał 20% stanu etatowego służby polityczno-wychowawczej WP³⁷.

Trudności w naborze kadry oficerskiej do formowanych jednostek WOP i obsadzaniem stanowisk zgodnie z kwalifikacjami pogłębiało kie-

– 32; Oddział WOP nr 2 – 23; Oddział WOP nr 3 – 21; Oddział WOP nr 5 – 10; Oddział WOP nr 8 – 33.

³⁴ ASGran., 217.45; Sprawozdanie za okres od 1.01.do 28.02.1946 r.

³⁵ ASGran., 217.27; 306.12.; J. Ławski, *Ochrona granic...*, op. cit., s. 120. Brak danych z innych oddziałów WOP uniemożliwia podanie pełnych danych. Biorąc pod uwagę, że wykazane braki dotyczyły oddziałów, których odcinki granicy szczególnie były trudne do ochrony, należy przyjąć, że w pozostałych oddziałach braki kadry oficerskiej służby zwiadu były jeszcze bardziej dotkliwe. Świadczyć pośrednio o takiej sytuacji może fakt, że w oddziale WOP nr 9 jeszcze w IV 1946 r. do pełnego stanu oficerów służby zwiadu brakowało 20 oficerów, przy stanie etatowym liczącym 57 oficerów.

³⁶ J. Ławski, *Ochrona granic...*, op. cit., s. 120.

³⁷ W III 1946 r. stan etatowy oficerów służby polityczno-wychowawczej WP wynosił 5215 oficerów, natomiast stan faktyczny wynosił 4124 oficerów, co stanowiło 80% stanu etatowego. I. Blum, *Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1945-1948*, Warszawa 1960, s. 159.

rowanie oficerów o kwalifikacjach dalekich od specjalności związanych z ochroną granic państwa. Przykładem ilustrującym ten wcale nie jednostkowy stan rzeczy jest skierowanie 74 absolwentów Oficerskiej Szkoły Broni Pancernej³⁸, z których 8 przydzielono do służby samochodowej a pozostałych wyznaczono na stanowiska dowódców pododdziałów granicznych, zastępców dowódców strażnic ds. zwiadu oraz kontrolerów ruchu granicznego³⁹. Na trudności w naborze kadry oficerskiej nakładał się ponadto problem stosunkowo niewysokiego poziomu wykształcenia ogólnego znacznej części kadry oficerskiej. Problem ten dotyczył przede wszystkim oficerów, którzy otrzymali stopnie oficerskie w szkołach kształcących kadry WP na terenie ZSRR, jak też w szkołach powstałych na ziemiach polskich⁴⁰. Stąd też już wkrótce zaczęto szukać rozwiązań mających zniwelować istniejące trudności tak w liczbie kadr, jak też poziomu jej przygotowania zawodowego i ogólnego. Takim oczywistym rozwiązaniem była organizacja własnego centra szkoleniowego, jakim stać się miało powołane 21 września 1946 roku do życia Centrum Wykszolenia WOP⁴¹, które wskutek trudności organizacyjnych działalność szkoleniową rozpoczęło dopiero z dniem 1 maja 1947 roku.

Negatywnym zjawiskiem wpływającym na i tak trudną sytuację kadrową w korpusie oficerskim w okresie formowania WOP był także fakt stosunkowo niskiej dyscypliny wielu oficerów, którzy wykorzystując fakt specyfiki służby granicznej powodującej siłą rzeczy mniejszą kontrolę poczynają ze strony przełożonych dopuszczają się jej naruszeń tak w odniesieniu do wykonawstwa zadań, jak też nadużywania uprawnień w stosunku do podwładnych. Problem ten w początkach istnienia formacji był tak nabrzmiały, że Szef Departamentu WOP w listopadzie 1945 roku wydał rozkaz nr 0159/Org., w którym podkreślił, że część korpusu oficerskiego nie jest zdolna do wykonywania postawionych zadań, ponieważ „(...) działa destrukcyjnie, popełniając bezprawie i nadużycie

³⁸ CAW, III.368.741, k. 47; Rozkaz nr 56 ND WP z 19.10.1944. dotyczący organizacji szkół oficerskich. Szkoła została zorganizowana pod nazwą Oficerska Szkoła Czołgów, jednakże ze względu na kształcenie w niej innych specjalności, używała nazwy „Oficerska Szkoła Broni Pancernej”. Szkoła powstała w Chełmnie na bazie radzieckiej 11. Brygady Pancerniej (rozkaz organizacyjny nakazywał jej sformowanie do dnia 10.11.1944). W IV 1945 szkołę przeniesiono do Modlina. Szerzej zob. S. Brzeziński, *Szkolenie kadr wojsk pancernych i zmotoryzowanych LWP w latach 1943-1945*, „WPH” nr 4/1980.

³⁹ ASGran., 217.25.

⁴⁰ Szerzej zob. Cz. Grzelak, *Wojenna edukacja 1943-1945 kadr Wojska Polskiego na froncie wschodnim 1943-1945*, Warszawa 2004.

⁴¹ ASGran., 218.4; Rozkaz NW WP Nr 0153/Org. z dn. 21.09.1946; J. Ławski, *Ochrona granic...*, op. cit., s. 188-189; H. Dominiczak, *Centrum Szkolenia Wojsk Ochrony Pogranicza w Kętrzynie 1946-1986*, Warszawa 1986, s. 33; K. Frontczak, *Sily Zbrojne Polski Ludowej. Przejście...*, op. cit., s. 262.

różnej natury...”. W konkluzji wydany rozkaz nakazywał dowódcom oddziałów WOP złożenie szefowi Departamentu WOP do dnia 24 listopada 1945 roku wniosków o zwolnienie z wojska „wszystkich oficerów zdemoralizowanych, skłonnych do nadużyć, awantur i pijaństwa, jak również nie dbałych o podwładnych, dających zły przykład...”⁴². Na problemy z niskim stanem dyscypliny kadry oficerskiej nakładał się stan niepewności, co do dalszej przyszłości w związku z trwającym procesem demobilizacji sił zbrojnych⁴³. Co prawda zarządzona demobilizacja zgodnie z treścią wydanego dekretu *O częściowej demobilizacji żołnierzy armii czynnej* miała objąć tylko w niewielkim stopniu oficerów i to tych, którzy przed wstąpieniem do wojska byli nauczycielami⁴⁴. Niemniej jednak ND WP postanowiło wykorzystać ją do zwolnienia oficerów, którzy nie posiadali odpowiednich kwalifikacji, popełniających wykroczenia o charakterze kryminalnym, zdemoralizowanych jak też tych wszystkich, których władza komunistyczna uznawała za niepewnych politycznie. W związku z powyższym ND WP założyło, że proces demobilizacji oficerów ma objąć do 1 lutego 1946 roku ok. 10 tys. oficerów⁴⁵ i zgodnie ze stanowiskiem wyrażonym w trakcie narady 15 grudnia 1945 roku przez marsz. Michała Rolę-Żymierskiego miał być prowadzony w taki sposób, by „sprawę demobilizacji czy odkomenderowania z WP każdego oficera rozpatrywać indywidualnie, przy udziale szefów wydziałów informacji”⁴⁶.

Tak wyrażone stanowisko, przyznające organom informacji niejako głos decydujący w rozpatrywanych sprawach pociągnęło za sobą wydanie 24 grudnia 1945 roku zarządzenia⁴⁷ szefa Głównego Zarządu Infor-

⁴² ASGran., 217.2; Rozkaz 0159/Org., 6.11.1945.

⁴³ 10.08.1945 Rada Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRJN) wydała dekret *O częściowej demobilizacji żołnierzy armii czynnej*. Dziennik Ustaw RP (Dz. U.) nr 31 z 1945, poz. 187. Wykonując postanowienia dekretu ND WP w oparciu o art. 4 wydało 18.08.1945 rozkaz nr 0181 konkretyzujący, jakie grupy stanu osobowego i w jakich terminach podlegają zwolnieniu oraz określający ważniejsze zasady organizacyjne demobilizacji; CAW, III.2. 336, s. 39-40.

⁴⁴ Dz. U. nr 31 z 1945. Zgodnie z art. 2 pkt. d demobilizacji podlegali oficerowie, którzy przed wstąpieniem do wojska byli nauczycielami wyższych lub średnich zakładów naukowych albo szkół powszechnych bądź byli zatrudnieni jako pomocnicy siły naukowej zakładów wyższych.

⁴⁵ 15.12.1945 w trakcie narady z udziałem dowódców okręgów wojskowych i szefów departamentów Ministerstwa Obrony Narodowej, naczelny dowódca Wojska Polskiego marsz. Michał Rola-Żymierski stwierdził, że do 1.02.1946 należy zdemobilizować do rezerwy i odkomenderować z WP około 10 tysięcy oficerów. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego w latach 1943-1948. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 1994, s. 205.

⁴⁶ W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 205.

⁴⁷ Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej (ASZWSW), 1467.3K,

macji WP (GZI WP) płk Jana Rutkowskiego⁴⁸ określającego zasady typowania do demobilizacji oficerów polskich i odkomenderowania oficerów radzieckich z WP. Zgodnie z tymi zasadami organa informacji miały przede wszystkim „w pierwszej kolejności typować do zwolnienia z WP reakcyjnych i zdemoralizowanych oficerów polskich” oraz do odkomenderowania z WP „oficerów radzieckich renegatów, odszczepieńców i ludzi hańbiących miano oficera Armii Czerwonej”⁴⁹. Tak więc w procesie demobilizacji zaistniały obok czynników pragmatycznych czynniki czysto polityczne w postaci tzw. czystek politycznych⁵⁰.

W formacji działania mające na celu realizację procesu demobilizacji kadry oficerskiej rozpoczęły Komisje Kwalifikacyjne powołane przez Departament WOP w lutym 1946 roku⁵¹. Prace tych komisji stanowiły podstawę prac Specjalnych Komisji Personalnych (SKP) powołanych na szczeblu centralnym i okręgów wojskowych w styczniu 1946 roku⁵². Działające Komisje Kwalifikacyjne w poszczególnych oddziałach WOP w okresie luty-marzec 1946 roku zakwalifikowały do zwolnienia lub odkomenderowania łącznie 840 oficerów z ogólnej liczby 2986 oficerów (stan etatowy 4054 oficerów). Tak duża liczba oficerów uznanych za nieprzydatnych mimo występujących braków w obsadzie etatowej miała swe źródło m.in. w zaleceniach ND WP, by dowódcy nie obawiali się zdekompletowania etatów, ponieważ na miejsce zwolnionych oficerów

s. 174, Zarządzenie GZI nr 9374, 24.12.1945.; W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 301, przyp. 85. Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej zostało zlikwidowane w 1990 r. a materiały archiwalne, które nie uległy zniszczeniu przekazane do CAW, a następnie do Instytutu Pamięci Narodowej. W obu przypadkach dokonano zmian sygnatur archiwalnych przekazanych materiałów. Autor pracy w celu uniknięcia zamieszania ze zmianami sygnatur archiwalnych posługuje się sygnaturami nadanymi w trakcie istnienia Archiwum Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej

⁴⁸ Na stanowisku szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego płk Jan Rutkowski był w okresie od 15.12.1945-25.04.1947.

⁴⁹ ASzWSW, 1467.3K, s. 174; Zarządzenie GZI nr 9374, 24.12.1945.

⁵⁰ Pojęcie czystek politycznych zaczęło funkcjonować w organach Informacji Wojskowej od 20.12.1945, kiedy to szef Głównego Zarządu Informacji na mocy zarządzenia nr 9374/3 zobowiązywał podległych sobie oficerów, „aby przygotowali się do akcji oczyszczenia szeregów WP”. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 258.

⁵¹ ASGran., 327.10; Rozkaz Departamentu WOP nr 0434, 14.02.1946. W skład Komisji Kwalifikacyjnej wchodził: przedstawiciel Wydziału WOP przy odnośnym Dowództwie Okręgu Wojskowego (DOW), przedstawiciel Zarządu Polityczno-Wychowawczego odnośnego Okręgu Wojskowego i dowódca oddziału.

⁵² CAW, prot. 447, t. 12, s. 241-242; Rozkaz Naczelnego Dowódcy WP z 22.01.1946; K. Frontczak, *Polityka kadrowa w Ludowym Wojsku Polskim w latach 1945-1947* [w:] *Z dziejów Wojska Polskiego 1943-1973*, Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego nr 76/1973, s. 97.

Departament Personalny WP skieruje nowych⁵³. Ustalenia Komisji kwalifikacyjnych stały się niejako podstawą prac SKP, które działając w okresie 26 marzec – 28 kwiecień 1946 ostatecznie z zakwalifikowanych do zwolnienia przez Komisje Kwalifikacyjne 840 oficerów zwolniła tylko 199 oficerów i odkomenderowała 14 oficerów⁵⁴ do Armii Radzieckiej⁵⁵. Ta niewielka liczba odkomenderowanych oficerów radzieckich miała swe źródło w decyzji Szefa Departamentu WOP „zwolnienie oficera radzieckiego z szeregów WOP może nastąpić jedynie wtedy, gdy w danym oddziale jest 100% pokrycia etatowej obsady personalnej”⁵⁶. Po dokonanych zwolnieniach kadra oficerska formacji liczyła 2773 oficerów. W następnych miesiącach wskutek napływu kierowanych do formacji kadr oficerskich stan ten uległ zwiększeniu osiągając w październiku 1946 r. liczbę 3308 oficerów.

Prace SKP oprócz selekcji oficerów do zwolnienia w ramach demobilizacji pozwoliły na dokonanie oceny kadr kierowanych w procesie formowania do powstających jednostek i pododdziałów WOP. Ocena ta była wysoce niekorzystna, ponieważ jak się okazało część kadr oficerskich skierowanych do powstającej formacji była kadrami, którą jednostki skierowujące uznały za nieprzydatną w jednostkach tak ze względów na posiadane kwalifikacje, prezentowane postawy i dyscyplinę. Ta surowa ocena nie pozbawiona podstaw znalazła swoje odbicie w powstałym sprawozdaniu SKP, w którym stwierdzono „Jednostki, w których formowano WOP, skierowały nie najlepszych oficerów, lecz odwrotnie średnich albo nawet bardzo słabych...”⁵⁷.

Ocena ta znalazła swój oddźwięk w kontynuacji prac powołanych przez szefa Departamentu WOP Komisji Kwalifikacyjnych w okresie październik – grudzień 1946. Komisje te wobec wprowadzonej 21 września 1946 roku reorganizacji formacji i zmniejszeniu stanu etatowego kadry oficerskiej miały za zadanie wyselekcjonowanie oficerów nieprzydatnych dla formacji. W trakcie prac Komisji Kwalifikacyjnych zakwalifikowano jako nie nadających się do służby 856 oficerów z 3308 ofice-

⁵³ Ibidem, prot. 447, t. 12, s. 241-242; Rozkaz specjalny ND WP; K. Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście...*, op. cit., s. 331.

⁵⁴ CAW, prot. 5.524, s. 363; Sprawozdanie SKP z pracy przeprowadzonej od 26.03. do 28.04.1946 w oddziałach WOP.

⁵⁵ Z dn. 23.02.1946, nastąpiła zmiana nazwy sił zbrojnych ZSRR z Armii Czerwonej na Armię Radziecką.

⁵⁶ ASGran., 74.1; Pismo nr 01608 Szefa Departamentu WOP do dowódców okręgów wojskowych z 6.05.1946.

⁵⁷ Ibidem; K. Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście...*, op. cit., s. 244, przyp. 45.

rów (stan etatowy 2570)⁵⁸, z których ostatecznie zwolniono i odkomenderowano tylko 450, pozostałych 406 oficerów pozostawiono w służbie przesuwając ich do innych jednostek i pododdziałów. Po dokonanych zwolnieniach kadra oficerska formacji liczyła 2858 oficerów. Stan ten był wyższy od stanu etatowego o 288 oficerów. Łącznie w wyniku działań SKP i Komisji Kwalifikacyjnych powołanych przez Departament WOP w 1946 roku uznano za nie nadających się do służby w formacji 1696 oficerów, z których ostatecznie zwolniono i odkomenderowano 663⁵⁹. Na miejsce zwolnionych Departament Personalny MON przydzielił 445 oficerów, z których odesłano 14 jako „nie odpowiadających wymagom służby w WOP”⁶⁰. Dokonana w trakcie prac Komisji Kwalifikacyjnych analiza przydatności kadr na zajmowanych stanowiskach, jak też dokonana ocena Departamentu WOP przyniosła w ciągu 1946 roku odwołanie 10 komendantów oddziałów WOP z 11 oraz 49 z 53 komendantów odcinków WOP.

Należy podkreślić, wbrew dokonywanym współcześnie ocenom sensu stricte politycznym zachodzących procesów zwalniania kadr oficerskich w formacji w 1946 roku eksponujących czynniki polityczne, jako główny motyw zwalniania w rzeczywistości dokonywane zmiany na stanowiskach oraz zwolnienia kadry oficerskiej w swej zdecydowanej większości były wynikiem negatywnej oceny, co do przydatności na zajmowanym stanowisku. Dokonane zwolnienia co prawda nie wykluczają zwolnień z przyczyn politycznych jednakże brak jest danych, które umożliwiłyby jednoznaczne udokumentowanie przypadków takiego zwalniania w formacji w 1946 roku. Negatywnym zjawiskiem związanym z dokonywanymi przesunięciami zwłaszcza w odniesieniu do oficerów Armii Radzieckiej były fakty, że pomimo negatywnej oceny ich przydatności na zajmowanych stanowiskach zwalniani z jednej jednostki byli kierowani do innych jednostek na nadal eksponowane stanowiska⁶¹.

⁵⁸ Nadwyżka stanu liczbowego oficerów nad stanem etatowym wynikła z zarządzanej reorganizacji WOP w dn. 21.09.1946 i która w trakcie prac Komisji Kwalifikacyjnych nie była zakończona.

⁵⁹ W tym 163 oficerów radzieckich. Ustalenia własne w trakcie prowadzonych badań; J. Ławski, *Ochrona granic...*, op. cit., s. 139 podaje liczbę 600 oficerów.

⁶⁰ W dostępnych dokumentach archiwalnych brak jest danych dot. dyskwalifikacji tych 14 oficerów.

⁶¹ Przykładem ilustrującym ten stan rzeczy jest ppłk Walerian Kuczyński dowodzący w tym okresie dwoma oddziałami WOP (1., 2.), czy też mjr Eugeniusz Angerman dowodzący trzema oddziałami WOP (10., 2., 7.), którzy zmieniali oddziały ze względu na stosowanie niewłaściwych metod dowodzenia, które w przypadku ppłk W. Kuczyńskiego polegały – jak stwierdza jego opinia służbowa – na szafowaniu „w przesyadny sposób swoim prawem karania i pod wpływem nerwów potrafił być nieobliczalny”. CAW, Teczka akt personalnych 7117.497.. W odniesieniu do mjr E. Argemana wysuwano zarzuty „terroryzowania” kadry oficerskiej oraz przesadne-

Działania, SKP i Komisji Kwalifikacyjnych w formacji w 1946 roku, które przyniosły zdemobilizowanie i odkomenderowanie 663 oficerów polskich i radzieckich wpłynęły w widoczny sposób na kadre oficerską przede wszystkim w zakresie poprawy stanu dyscypliny służbowej, co podkreślił m.in. w sprawozdaniu za miesiąc czerwiec 1946 roku dowódca Oddziału WOP nr 2, stwierdzając „(...) dzięki wyeliminowaniu niezdiscyplinowanych oficerów. Skierowani na ich miejsce wykazują chęć do pracy i już są wyniki”⁶². Poprawa dyscypliny nie była jednak powszechna, nadal część oficerów dopuszczała się nadużyć służbowych, przestępstw kryminalnych⁶³ oraz alkoholizmu⁶⁴. Negatywnym zjawiskiem prowadzonych działań przez Komisje Kwalifikacyjne wskazujące, że w trakcie ich prac brane były pod uwagę w jakimś stopniu czynniki polityczne, była widoczna zmiana postaw politycznych kadry oficerskiej. Tę widoczną zmianę podkreślił m.in. w sprawozdaniu za miesiąc marzec 1946 roku dowódca Oddziału WOP nr 2, stwierdzając „(...) ci, co przedtem swobodnie wypowiadali się na tematy polityczne, a nawet sabotowali rozkazy, teraz stali się gorliwsiymi demokratami niż Władysław Gomułka”⁶⁵. Widoczna zmiana postaw kadry oficerskiej zwłaszcza w kwestii wyrażanych poglądów politycznych była wynikiem – jak należy sądzić – nie tylko obawy przed zwolnieniem w wyniku demobilizacji części kadr, ale także sytuacji społeczno-politycznej na tle przejmowania pełni władzy przez komunistów, którzy zdołali podporządkować sobie aparat bezpieczeństwa i siły zbrojne⁶⁶.

go stosowania kar; ASGran., 217.42. Sprawozdanie z kontroli 2. Oddziału WOP z 22.02.1946.

⁶² ASGran., 217.7; Sprawozdanie 2 Oddziału WOP za miesiąc czerwiec 1946.

⁶³ Braków szczegółowych danych uniemożliwia na obecnym stanie badań określenie ilości naruszeń dyscypliny w wyniku dokonanych nadużyć służbowych. O tym, że zjawiska takie istniały świadczą m.in. degradacja dowódcy 2. Odcinka WOP Oddziału WOP nr 1 w maju 1946 r. do stopnia sierżanta za „bicie podwładnych, nadużycia służbowe i gwałcenie kobiet”. ASGran., Zespół WOP, 216.6, Sprawozdanie 1. Oddziału WOP za okres 1.05.-31.10.1946. Podobna sytuacja miała miejsce w Oddziale WOP nr 2, gdzie w czerwcu został skazany na 3 lata więzienia i degradację oficer Wydziału Wywiadowczego za „nadużycia służbowe w stosunku do zatrzymanego”; ASGran., 327.9; Rozkaz specjalny Szefa Departamentu WOP nr 035 z dn. 12.06.1946.

⁶⁴ Braków szczegółowych danych uniemożliwia na obecnym stanie badań określenie ilości naruszeń dyscypliny w wyniku alkoholizmu. O tym że zjawiska takie istniały świadczą m.in. degradacja zastępcy dowódcy kompanii łączności ds. polityczno-wychowawczych Oddziału WOP nr 2. Ze stopnia chorążego do stopnia plutonowego za „zgubienie pistoletu i notoryczne pijaństwo”. ASGran., 327.15, Orzeczenie Oficerskiego Sądu Honorowego z 15.07.1946.

⁶⁵ Ibidem, 327.2; Sprawozdanie 2 Oddziału WOP za miesiąc marzec 1946.

⁶⁶ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, Warszawa 1995, s. 162-165; A. Czubiński, *Najnowsze dzieje Polski 1914-1983*, Warszawa 1987, s. 325.

Świadomość, że podporządkowany przez komunistów aparat bezpieczeństwa jest jednym z elementów budowy systemu władzy, miała znaczący wpływ na zmianę postaw kadry, zwłaszcza że w działaniach tegoż aparatu dążącego do eliminacji przeciwników politycznych lub tych, którzy wg komunistów mogli stanowić dla nich zagrożenie, było nader widoczne. Było więc rzeczą oczywistą, że kadra oficerska musiała zdawać sobie sprawę, że Informacja WP prowadzi wobec niej określone prace (działania) operacyjne⁶⁷. Działania Informacji WP mające służyć eliminacji płynących prawdziwych, czy też prawdopodobnych zagrożeń dla kształtującej się władzy komunistów ze strony kadry oficerskiej miały uzasadnienie w obawach komunistów pamiętających przecież znaczący wpływ kadry oficerskiej na życie społeczno-polityczne II Rzeczypospolitej. Ważnym także czynnikiem była ochrona kontrwywiadowcza kadry oficerskiej, stanowiąca niezbędny element bezpieczeństwa każdego państwa. Stąd też działania Informacji WP wobec kadry oficerskiej były działaniami podjętymi nie tylko ze względów politycznych, ale także ze względów na bezpieczeństwo państwa. Aczkolwiek w latach 1945-1956 czynnik polityczny miał w działaniach Informacji WP decydujące znaczenie.

Działania sensu stricte polityczne wobec kadry oficerskiej Informacja WP podjęła opierając je na tzw. bazie operacyjnej⁶⁸. Zgodnie z wydawanymi dokumentami normatywnymi GZI WP działaniami operacyjnymi miano objąć wszystkich oficerów, ze szczególnym uwzględnieniem oficerów wywodzących się z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie⁶⁹ i oficerów wywodzących się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej⁷⁰.

⁶⁷ Pod pojęciem pracy operacyjnej Informacji Wojskowej WP należy rozumieć przedsięwzięcia zmierzające do pozaprocesowego ujawnienia osób prowadzących działalność niezgodną z prawem, szkodliwą dla państwa, niejednokrotnie na rzecz innych krajów (konspiracja polityczna zmierzająca do obalenia siłą ustroju, sabotaż, dywersja, działalność na rzecz obcych wywiadów itp.). Jest to jeden z podstawowych zakresów pracy każdego kontrwywiadu, mający ochronić własne państwo przed szkodliwymi dlań skutkami działań innych krajów. Wśród wielu zasadniczych czynników siły państwa na jednym z czołowych miejsc znajdują się jego siły, zbrojne, które z tego tytułu podlegają szczególnej ochronie kontrwywiadowczej a w związku z tym prowadzona jest w nich praca operacyjna organów kontrwywiadu wojskowego.

⁶⁸ ASzWSW, 2859. k. 2; Baza operacyjna.

⁶⁹ W okresie 06.1945-12.1946 Główny Zarząd Informacji WP wydał siedem dokumentów normatywnych dot. problematyki żołnierzy polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie; zob. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 195-198.

⁷⁰ W okresie 01.-11.1946 zostały wydane trzy dokumenty normatywne dot. oficerów wywodzących się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej; zob. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 199.

Szczególne znaczenie w pracy operacyjnej przypisano ponadto oficerom wywodzącym się ze Lwowa i Wileńszczyzny⁷¹, żołnierzom ze zgrupowania polskich oddziałów partyzanckich „Jeszcze Polska nie zginęła” płk Roberta Satanowskiego⁷², czy też żołnierzom, którzy przebywali w niewoli niemieckiej tzw. oflagowcom⁷³. Prowadzona praca operacyjna objęła więc osoby, które ze względu na swoją przeszłość pochodzenie społeczne, kontakty, wyznawaną religię i światopogląd, nawyki wg Informacji WP „(...) mogą być wykorzystane przez agentury imperialistyczne na pewnym etapie, ewentualnie mogą ulec wpływowi wrogiego elementu z ich otoczenia”⁷⁴. Zaszeregowane osoby do tak skonstruowanej bazy operacyjnej zostały podzielone na trzy zasadnicze kategorie: znajdujące się w ewidencji spisowej, podlegające sprawdzeniu agenturalno-operacyjnym i aktywnie rozpracowywane⁷⁵.

Podział na wymienione kategorie miał zasadnicze znaczenie dla kariery oficera, ponieważ w przypadku zaszeregowania go w bazie operacyjnej do drugiej i trzeciej kategorii automatycznie zaliczano go do tzw. wrogiego elementu⁷⁶. Podstawą podejmowanych działań przez organa Informacji WP wobec kadry oficerskiej były dokumenty normatywne w postaci wytycznych, instrukcji i dyrektyw GZI WP. Spośród tych dokumentów normatywnych szczególne znaczenie w zakresie podejmowanych działań wobec kadry oficerskiej zaliczanej do tzw. wrogiego elementu należy przypisać wytycznym wydanym przez GZI WP 22 listopa-

⁷¹ ASzWSW, 1467.5.K, s. 101; Instrukcja Głównego Zarządu Informacji WP nr 2/6612, 23 V 1946; W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 206.

⁷² ASzWSW, 1467.5.K, s. 105; Zarządzenie Głównego Zarządu Informacji WP nr 2/7410, 14 VI 1946; W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 207. Zgrupowanie polskich oddziałów partyzanckich na Wołyniu pod nazwą „Jeszcze Polska nie zginęła”, pod dowództwem R. Satanowskiego. Szerzej na temat okoliczności powstania zgrupowania zob. O. Pietruszewicz, *Polacy i Sowieci na Wołyniu*, „Myśl Polska”, 22-29.06.2008, nr 25-26.; zob. także Cz. Dęga, *Z dziejów zgrupowania partyzanckiego „Jeszcze Polska nie Zginęła”*, Warszawa 2008.

⁷³ W latach 1944-1947 Główny Zarząd Informacji WP wydał pięć dokumentów normatywnych dot. żołnierzy, którzy przebywali w niewoli niemieckiej tzw. flagowców; zob. W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji...*, op. cit., s. 204-205.

⁷⁴ ASzWSW, 2859.k. 2; Baza operacyjna.

⁷⁵ Ibidem, 1168.k. 1; Dokument bez tytułu, numeru i daty; Według Z. Palskiego, *Praca operacyjna organów Informacji Wojska Polskiego 1945-1957*, „PH-W” nr 2/2004 (202), s. 165, przyp. 2 jest to najprawdopodobniej projekt sprawozdania organów Informacji za lata 1950-1956 sporządzony jesienią 1956.

⁷⁶ Do tzw. wrogiego elementu aparat bezpieczeństwa zaliczał osoby, które to swym działaniem, poglądami politycznymi czy też związkami z organizacjami społecznymi i politycznymi zagrażały władzy komunistycznej.

da 1946 roku⁷⁷. Wydane wytyczne noszące nazwę „Wytyczne *odnośnie rozpracowania wrogiego elementu rekrutującego się z oficerów*” zalecały bowiem wciągnąć na ewidencję przez założenie spraw kontrolno-obszeryacyjnych następujące grupy oficerów: pełniących służbę do 1939 roku w WP, którzy w okresie okupacji przebywali na terenie Polski, przybyłych do Polski z niemieckich obozów (przy czym nakazano zwrócenie szczególnej uwagi na osoby wyzwolone ze wspomnianych obozów przez oddziały wojsk amerykańskich lub angielskich), wojskowych z armii niemieckiej, „(...) członków faszystowskich organizacji istniejących w Polsce do 1939 r. i w okresie niemieckiej okupacji”, żołnierzy AK oraz tych, którzy „(...) dobrowolnie wystąpili z wrogiego podziemia i band”, repatriantów (PSZ na Zachodzie lub przebywający dłuższy czas za granicą), byłych pracowników „dwójki”, tzn. Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) oraz członków lub sympatyków Polskiego Stronnictwa Ludowego⁷⁸. Tak szeroki krąg oficerów poddanych działaniom organów informacji w ciągu niespełna dwóch miesięcy (listopad – grudzień) 1946 roku obowiązywania wytycznych przyniósł założenie m.in. 1845 spraw kontrolno-obszeryacyjnych⁷⁹ kadrze oficerskiej wywodzącej się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej (stanowiło to 31,3% ogółu założonych spraw)⁸⁰, 52 spraw kontrolno-obszeryacyjnych oficerom wywodzącym się z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (stanowiło to 1,4% ogółu założonych spraw)⁸¹, 928 spraw kontrolno-obszeryacyjnych oficerom przybyłym z niemieckich obozów (stanowiło to 12,8% ogółu założonych spraw)⁸².

⁷⁷ ASzWSW, 1467. k. 5; Wytyczne *odnośnie rozpracowania wrogiego elementu rekrutującego się z oficerów* nr 2/13323, 22 XI 1946.; Z. Palski, *Praca operacyjna organów...*, op. cit., s. 170.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Sprawa kontrolno-obszeryacyjna składała się z dokumentacji operacyjnej gromadzonej w Teczce Kontrolno-Obserwacyjnej (TK-O). Teczka składała się z dwóch części; pierwsza część zawierała podstawowe dokumenty personalne jak arkusz ewidencyjny, fotografię itp., natomiast druga część zawierała materiały agenturalne oraz plany przedsięwzięć operacyjnych wobec osoby, której założono teczkę. Osoba Rozpracowywana nosiła nazwę figuranta. Taka teczka zakładana była przez organa informacji każdej osobie zaliczonej do tzw. wrogiego elementu. System Teczek Kontrolno-Obserwacyjnych istniał do 1954. Od 1955 r. zamiast teczek TK-O wprowadzono tecki noszące nazwę Sprawa Ewidencyjno-Operacyjna (SE-O). Brak jest szczegółowych danych umożliwiających podanie, ile założono spraw kontrolno-obszeryacyjnych oficerom służącym w WOP.

⁸⁰ ASzWSW, 76.4.46. K, s. 23; Raport sprawozdawczy GZI za rok 1946.

⁸¹ Ibidem, 81.26.46.K, s. 197-233; Sprawozdanie Oddziału II GZI z pracy za rok 1946; 76.4.46.K, s. 23, Raport sprawozdawczy GZI za rok 1946.

⁸² Ibidem, 81.26.46.K, s. 197-233; Sprawozdanie Oddziału II GZI z pracy za rok 1946; J. Poksiński, *Represje wobec oficerów Wojska Polskiego 1949-1956*, Warszawa 1992, s. 35; Wyliczenie procentowe autora pracy.

Niejako równolegle z prowadzonymi działaniami Informacji WP w 1947 roku trwał proces demobilizacji kadr oficerskich związany z przechodzeniem sił zbrojnych na stopę pokojową. W związku z powyższym podobnie jak w latach 1945-1946 założenia i tryb prac demobilizacyjnych odnośnie kadry oficerskiej polskiej i radzieckiej zostały uregulowane rozkazami ND WP wydanymi 13 lutego 1947 roku⁸³. Rozkaz dot. oficerów polskich nakazywał zwolnić z wojska „oficerów, którzy przejawiali zdecydowanie wrogi stosunek do władzy ludowej i jej podstaw ustrojowych oraz ludzi zdemoralizowanych, bez względu na zajmowane stanowisko i niezależnie od tego, czy ma ich, kto zmienić. Ponadto wspomniany rozkaz nakazywał zwolnić oficerów niemających dostatecznych kwalifikacji wojskowych lub nienadających się do pełnienia zawodowej służby wojskowej ze względu na stan zdrowia”⁸⁴. W odniesieniu do oficerów radzieckich wydany rozkaz nr 012 nakazywał „skierowanie do ZSRR oficerów Armii Radzieckiej pełniących służbę w Wojsku Polskim z wyjątkiem tych, których w danej chwili nie można zastąpić z braku odpowiednich oficerów polskich, a stanowiska nie mogły pozostać nieobsadzone. Skierowaniu do ZSRR nie podlegali oficerowie Armii Radzieckiej narodowości polskiej, którzy zdecydowali się pozostać na stałe w szeregach Wojska Polskiego”⁸⁵.

Wydane rozkazy stały się podstawą powołania Specjalnych Komisji Personalnych (SKP)⁸⁶ działających w imieniu Naczelnego Dowództwa WP. Pracę tych komisji regulowała „Instrukcja dla członków Specjalnych Komisji Personalnych” podpisana przez szefa Departamentu Personalnego MON gen. dyw. Aleksandra Zawadzkiego i zatwierdzona przez ministra obrony narodowej 14 lutego 1947 roku⁸⁷. Powołane komisje w oparciu o wyniesione doświadczenia z działalności analogicznych komisji w 1946 roku podzieliły swe działania na dwa etapy: w pierwszym etapie pracami objęto jednostki liniowe, natomiast w drugim etapie pracami objęto jednostki tyłowe, WOP oraz oficerów z jednostek liniowych, którzy wskutek nieobecności w czasie pobytu SKP w jednostkach nie byli objęci pracami komisji⁸⁸. W oparciu o wydane rozkazy komisje do

⁸³ CAW, prot. 447, t. 12, s. 266, Rozkaz ND WP nr 011 i 012, 13.02.1947.

⁸⁴ Ibidem; Rozkaz ND WP 011, 13.02.1947; K. Frontczak, *Sily Zbrojne Polski Ludowej. Przejście...*, op. cit., s. 338.

⁸⁵ CAW, IV.110.02/394, s. 266, Rozkaz personalny 012 z 13.02.1947; K. Frontczak, *Sily Zbrojne Polski Ludowej. Przejście...*, op. cit., s. 340.

⁸⁶ Szerzej na temat powołania i działań Specjalnych Komisji Personalnych zob. Z. Michalec, *Formowanie i rozwój kadry zawodowej Wojska Polskiego*, referat (maszynopis), Wojskowe Biuro Badań Historycznych (WB BH), 044/1/Dz. I.

⁸⁷ CAW, IV.110.02/384, s. 248; Instrukcja dla członków Specjalnej Komisji Personalnej, 14.02.1947.

⁸⁸ K. Frontczak, *Sily Zbrojne Polski Ludowej. Przejście...*, op. cit., s. 341.

prac przystąpiły jednocześnie we wszystkich okręgach wojskowych, a następnie w instytucjach centralnych MON oraz w Dowództwie Wojsk Lotniczych i Dowództwie Marynarki Wojennej⁸⁹.

W Wojskach Ochrony Pogranicza prace SKP zostały rozpoczęte w drugim etapie ich działalności w miesiącu lutym i marcu 1947 roku. Komisje te po rozpoznaniu sytuacji dotyczącej zarówno stanu etatowego jak i faktycznej liczby oficerów zakwalifikowały do demobilizacji łącznie 791 oficerów (24%) z ogólnego stanu wynoszącego 3308 oficerów przy etacie wynoszącym 2570 oficerów⁹⁰. Ogółem do końca 1947 roku z formacji zwolniono łącznie 1000 oficerów, w tym ok. 100 oficerów radzieckich⁹¹. Na miejsce zwolnionych i odkomenderowanych oficerów Departament Personalny MON przydzielił 778⁹².

Dokonane w trakcie działań SKP rozpoznanie sytuacji dotyczącej kadry oficerskiej WOP zarówno w odniesieniu do oficerów polskich i radzieckich pozwoliło w stosunku do oficerów radzieckich Departamentowi WOP na podjęcie działań organizacyjnych mających na celu ich zastąpienie. Działania te stanowiły część składową przedsięwzięć w siłach zbrojnych, których celem było zastąpienie pozostających jeszcze w Wojsku Polskim ok. 2, 6 tys. oficerów radzieckich (stan na dzień 1 czerwiec 1947)⁹³. W tym też celu Departament Personalny MON opracował „Plan zamiany oficerów Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim”, który przewidywał stopniowe odkomenderowanie z Wojska Polskiego pozostających jeszcze w jego szeregach oficerów radzieckich i zastąpienie ich na zajmowanych stanowiskach oficerami polskimi⁹⁴.

⁸⁹ Ibidem, op. cit., s. 340; E. J. Nalepa, *Oficerowie radzieccy...*, op. cit., s. 37.

⁹⁰ Nadwyżka stanu liczbowego oficerów nad stanem etatowym wynikała z zarządzanej reorganizacji WOP w dn. 21.09.1946.

⁹¹ Wyliczenia szacunkowe autora pracy na podstawie dokumentów archiwalnych dot. stanu kadry oficerskiej w WOP; ASGran., 327.12.

⁹² ASGran., 222.40; Referat *Stan organizacji ochrony granic RP*, 01.1949; Ibidem, 220.14, Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dn. 10.02.1949.

⁹³ E. J. Nalepa, *Oficerowie radzieccy...*, op. cit., s. 39.

⁹⁴ Ibidem, s. 38.

Tabela nr 3. Szczegółowy plan wymiany oficerów Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim w latach 1947-1951

LP	Rodzaj wojsk (służb)	Ogółem oficerów AR.	Z tego odkomenderuje się po zamianie w:			Pozostaną w WP do 1951
			1947	1948	1949	
1.	Piechota	153	52	14	-	87
2.	Artyleria	345	139	61	12	133
3.	Wojska pancerne i zmechanizowane	46	17	16	6	7
4.	Wojska łączności	138	71	42	-	25
5.	Wojska inżynieryjno-saperskie	105	27	47	6	25
6.	Służba chemiczna	26	8	5	2	11
7.	Wojska obrony przeciwlotniczej	2	1	-	-	1
8.	Kwatermistrzostwo	78	55	4	1	18
9.	Służba budowlana	2	-	-	-	2
10.	Służba samochodowa	53	37	3	-	13
11.	Służba sanitarna	105	57	13	2	33
12.	Służba weterynaryjna	36	30	-	-	6
13.	Służba sprawiedliwości	17	7	6	-	4
14.	Wojska lotnicze*	317	125	101	8	23
15.	Marynarka Wojenna	1	-	-	-	1
16.	WOP	55	10	6	-	39
17.	KBW*	78	12	8	6	42
18.	Informacja	26	18	4	-	4
19.	Aparat polityczno-wychowawczy	18	3	6	1	8
20.	Pozostali oficerowie	3	-	-	-	3
Razem		1604*	669	336	44	485

* W rozliczeniu szczegółowym nie ujęto 70 oficerów, w tym: 60 oficerów Wojsk Lotniczych i 10 oficerów KBW [JP].

Źródło: CAW, IV.110.02/538, s. 19-20, Szczegółowa notatka do planu zamiany oficerów Armii Radzieckiej w WP (z 25.08.1947 r.), podpisana przez zastępcę szefa Departamentu Personalnego MON płk A. Kozucha.

Opracowany plan nie obejmował jednak wszystkich oficerów radzieckich ze względu na pominięcie w nim takich grup oficerów jak: obywatele ZSRR narodowości polskiej, którzy pierwszy stopień oficerski otrzymali w polskiej armii, warunkowo zdemobilizowanych decyzją polskiego dowództwa i oczekujących na decyzję o przyznaniu polskiego obywatelstwa, odwołanych z Wojska Polskiego na wezwanie dowództwa Armii Radzieckiej, aresztowanych przez Informację Wojskową WP, skazanych przez sądy wojskowe, oczekujących na przekazanie do dyspozycji prokuratury wojskowej lub organu „Smiersz” Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej (PGW AR). W związku z tym proces ich odchodzenia z WP przebiegał niezależnie od trybu zamiany wynikającej z opracowanego planu. Problem nie objęcia planem zamiany wszystkich oficerów radzieckich wystąpił także w WOP, w którym po przeprowadzonej akcji demobilizacji pozostało ok. 110 oficerów radzieckich⁹⁵, natomiast w planie wykazano tylko 55 oficerów.

Proces demobilizacji kontynuowano także w 1948 roku, który w procesie formowania korpusu oficerskiego był niezwykle ważny, wtedy bowiem weszły w życie dwa dokumenty normujące zasady pełnienia służby zawodowej oficerów w siłach zbrojnych – dekret z 3 kwietnia 1948 roku *O służbie wojskowej oficerów Wojska Polskiego*⁹⁶ i zarządzenie ministra obrony narodowej z 4 maja 1948 roku *W sprawie służby wojskowej oficerów Wojska Polskiego*, które zastąpiły dotychczasowe obowiązujące uregulowania wywodzące się z okresu II Rzeczypospolitej⁹⁷, uzupełnione wydaną ustawą Krajowej Rady Narodowej 21 lipca 1944 roku *O przejęciu zwierzchnictwa nad Armią Polską w ZSRR i o scaleniu Armii Ludowej i Armii Polskiej w jednolite Wojsko Polskie*⁹⁸. Dokumenty te były pierwszymi, które w nowej sytuacji społeczno-politycznej, kraju rządzonym przez komunistów kompleksowo regulowały pełnienie zawodowej służby wojskowej przez oficerów⁹⁹. Dekret

⁹⁵ Wyliczenia szacunkowe autora pracy na podstawie dokumentów archiwalnych dot. stanu kadry oficerskiej w WOP; ASGran., Zespół WOP, 327.12.

⁹⁶ Dz. U. nr 20 z 1948, poz. 135; J. Babuła, *Wojsko Polskie 1945-1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998, s. 122; G. Bołcun, *Wojsko i obronność w pracach Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1947-1952*, Warszawa 2006, s. 185.

⁹⁷ Dekret Prezydenta II Rzeczypospolitej z 12.04.1937 *O służbie wojskowej oficerów* – Dz. U. nr 20 z 1937, poz. 128 ze zmianami wprowadzonymi dekretem Prezydenta II Rzeczypospolitej z 29.04.1939 – Dz. U. nr 40 z 1939, poz. 263.

⁹⁸ Dz. U. nr 1 z 1944, poz. 2.

⁹⁹ Wydane dokumenty ustanawiały: korpusy osobowe oficerów (marszałków, generałów i admirałów; oficerów broni, oficerów polityczno-wychowawczych, oficerów służb, tzn. rodzajów broni) i ich stosunek do służby wojskowej (oficer mógł być: oficerem zawodowym, oficerem rezerwy, oficerem w stanie spoczynku, oficerem tytularnym), stopnie i tytuły, zasady mianowania oraz szczególne obowiązki i prawa.

o służbie wojskowej oficerów odegrał ponadto duże znaczenie w procesie stabilizacji kadry, która w wydanym dokumencie widziała uznanie jej statusu zawodowego.

Wydane dokumenty określały niedwuznacznie, że oficerem może zostać wyłącznie ten, kto przede wszystkim spełnia kryterium wierności nowemu ustrojowi. Świadczy o tym zapis dekretu, który stwierdza „Oficerem może być obywatel polski, którego wierność dla Rzeczypospolitej i ustroju demokracji ludowej nie ulega wątpliwości, a który posiada odpowiednie kwalifikacje etyczne i fachowe oraz odpowiada warunkom określonym w niniejszym dekrete”¹⁰⁰. Dekret ponadto zawierał zapisy dotyczące pragmatyki otrzymywania pierwszego stopnia oficerskiego oraz kolejnych stopni. Stwierdzał, że warunkiem mianowania na pierwszy stopień oficerski w okresie pokoju jest ukończenie oficerskiej szkoły wojskowej jednakże „W przypadkach wyjątkowych, zasługujących na szczególne uwzględnienie z punktu widzenia potrzeb wojska, można mianować na pierwszy stopień oficerski mimo nieukończenia oficerskiej szkoły wojskowej”¹⁰¹.

Kolejne stopnie oficerskie mieli zaś otrzymywać ci oficerowie, którzy posiadali bezpośrednio niższy stopień oraz pozytywną opinię służbową, w której ujmowano m.in. takie zagadnienia jak: stosunek do państwa demokratycznego, współdziałanie z oficerami Armii Radzieckiej, przynależność do Polskiej Partii Robotniczej lub organizacji młodzieżowych. Ważny czynnik w progresji awansów stanowiło pochodzenie społeczne, najlepiej chłopskie (synowie chłopów posiadających do 10 ha), robotnicze albo rzemieślnicze. Nie awansowano na wyższe stopnie oficerskie osób, przeciwko którym toczyło się postępowanie karne lub wywodziły się ze środowiska drobnomieszczańskiego. Dotyczyło to także synów żołnierzy zawodowych z okresu międzywojennego, tych, których ojcowie walczyli podczas II wojny światowej w formacjach zbrojnych reprezentujących „obóz londyński”, synów policjantów, właścicieli ziemskich (posiadających powyżej 15 ha) oraz dzieci wyższych urzędników sprzed 1945 roku¹⁰².

¹⁰⁰ Dekret z dn. 3.04.1948 O służbie wojskowej oficerów Wojska Polskiego. Dział I, Postanowienia wstępne, art. 2 i 3.

¹⁰¹ Ibidem, art. 13.1. Z zapisu tego korzystano przy awansowaniu podoficerów zawodowych i osiągnano przy tym dwa zasadnicze cele – zwiększono stan liczebny korpusu oficerskiego, a mianowani zawdzięczając swój awans nowej władzy byli jej bezwarunkowo oddani.

¹⁰² L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje...*, op. cit., s. 129; J. Będźmirowski, *Współpraca Marynarki Wojennej PRL z flotami wojennymi Związku radzieckiego i Niemieckiej Republiki Demokratycznej w zakresie kształcenia kadr*, Toruń 2007, s. 27.

Tak określone kryteria musiały siłą rzeczy wpłynąć na podejmowane działania kadrowe, które ogniskowały się przede wszystkim na wyłonieniu oficerów niespełniających kryteriów tak merytorycznych, jak i politycznych. Podejmowane w tym zakresie działania kadrowe w formacji w 1948 roku zbiegły się z zaostrzeniem represji stalinowskich po sierpniowo-wrześniowym Plenum Komitetu Centralnego (KC) Polskiej Partii Robotniczej (PPR)¹⁰³. Zaostrzenie represji stalinowskich w końcu roku 1948 nie wpłynęło jednak na znaczące ruchy kadrowe w formacji, która miała znaczne braki w kadrze oficerskiej oraz była w trakcie przekształceń organizacyjnych i przygotowywała się do przejścia w podporządkowanie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Stąd też w ciągu 1948 roku zwolniono jedynie 139 oficerów i przyjęto jako uzupełnienie 113¹⁰⁴. Dokonywane przekształcenia organizacyjne w ciągu 1948 roku podniosły stan etatowy kadry oficerskiej z 2568 do stanu 2673 oficerów. Niemniej jednak rzeczywisty stan kadry oficerskiej znacznie odbiegał od stanu etatowego i korpus oficerski WOP w dniu 1 grudnia 1948 roku liczył tylko 1837 oficerów. Ten liczący 1837 oficerów korpus oficerski WOP charakteryzował się jak na ówczesne warunki stosunkowo niezłym wykształceniem ogólnym w stosunku do istniejącego korpusu oficerskiego w latach późniejszych.

¹⁰³ A. Paczkowski, *Pół wieku...*, op. cit., s. 261-264. Czterodniowe Plenum KC PPR rozpoczęło się 31.08.1948 a zakończyło 3.09.1948. B. Bierut wygłosił na nim referat „O odchyleniu prawicowym i nacjonalistycznym w kierownictwie Partii i o sposobach jego przezwyciężania”. Zasadniczą część referatu była poświęcona analizie samego odchylenia, czyli odstępstw ideologicznych i błędów politycznych przypisywanych W. Gomułce. Został on oskarżony o nieufność do ZSRR i Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) WKP(b), błędną ocenę tradycji niepodległościowych polskiego ruchu robotniczego, gotowość do sprzymierzenia się z prawicą, uchylanie się od walki klasowej z kapitalistami. W wyniku sformułowanych oskarżeń W. Gomułka został usunięty ze stanowiska generalnego sekretarza PPR a nowym sekretarzem generalnym PPR został B. Bierut.

¹⁰⁴ ASGran., 222.40; *Referat nt. Stan organizacji ochrony granic RP (I 1949)*; 220.14, *Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dnia 10 II 1949*.

Tabela nr 4. Wykształcenie oficerów WOP wg stanu na dzień 1 grudnia 1948

Lp.	Rodzaj wykształcenia	Liczba Oficerów	%
1.	Nieukończone podstawowe	7	3,9
2.	Podstawowe	499	37
3.	Nieukończone średnie (gimnazjum)	541	26
4.	Ukończone średnie (gimnazjum – mała matura)	468	20
5.	Ukończone liceum (matura)	224	9
6.	Nieukończone wyższe	43	1,7
7.	Wyższe	55	2,2
	Razem	1837	99,8

Źródło: oprac. własne na podstawie ASGran., 225.1.

Nowy etap w dziedzinie polityki kadrowej względem oficerów w formacji został zapoczątkowany w styczniu 1949 roku po przejściu w podporządkowanie MBP. Wtedy to bowiem dokonano stosunkowo wszechstronnej analizy stanu korpusu oficerów w WOP. Analiza ta uświadomiła dowództwu formacji – Głównemu Inspektoratowi Ochrony Pogranicza (GIOP), że liczący w dniu 1 lutego 1949 roku 2051 oficerów korpusu oficerskiego formacji (stan etatowy 2673 oficerów), w którym było 105 oficerów radzieckich i 330 oficerów wywodzących się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej¹⁰⁵ jest mocno zróżnicowany tak pod względem pochodzenia społecznego, jak i wykształcenia. Przy czym głównym problemem rzutującym na poziom istniejącego korpusu oficerskiego formacji było jego stosunkowo niskie wykształcenie ogólne. Szczególnie dotkliwym problemem był fakt, że 26,2% ogółu oficerów posiadało tylko wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe.

Tabela nr 5. Wykształcenie oficerów WOP wg stanu na dzień 1 lutego 1949

Lp.	Rodzaj wykształcenia	Liczba Oficerów	%
1.	Nieukończone podstawowe	36	1,7
2.	Podstawowe	503	24,5
3.	Nieukończone średnie (gimnazjum)	721	35,1
4.	Ukończone średnie (gimnazjum – mała matura)	383	18,5
5.	Nieukończone liceum	80	3,9
6.	Ukończone liceum (matura)	208	10,1
7.	Nieukończone wyższe	50	2,4
8.	Wyższe	70	3,4
	Razem	2051	99,6

Źródło: oprac. własne na podstawie ASGran., 220.14.

¹⁰⁵ Ustalenia autora w trakcie badań.

Problem braków w wykształceniu ogólnym oficerów dotyczył nie tylko oficerów zajmujących mniej eksponowane stanowiska, ale także oficerów zajmujących stanowiska w pionie dowódczym na szczeblu batalionów ochrony pogranicza. I tak w dniu 1 kwietnia 1949 roku w grupie dowódców batalionów ochrony pogranicza (49 batalionów ochrony pogranicza, przy czym obsadzone były stanowiska w 48 batalionach) 2 oficerów posiadało wykształcenie wyższe, 1 niepełne wyższe, 20 średnie, 23 niepełne średnie i 2 podstawowe¹⁰⁶. Interesującym spostrzeżeniem, dotyczącym grupy dowódców batalionów ochrony pogranicza, był także fakt widocznego wpływu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) na tę grupę oficerów, w wyniku czego 41 z nich należało do partii komunistycznej¹⁰⁷.

Przeprowadzona analiza stanu kadry przez komisję przyjmującą formację w podporządkowanie MBP pozwoliła ponadto stwierdzić, że w dniu 1 kwietnia 1949 r. stanowiska dowódców batalionów ochrony pogranicza zajmują w: 25 batalionach oficerowie, którzy byli wychowankami odrodzonego WP, 9 batalionach oficerowie Armii Radzieckiej, i 14 batalionach oficerowie zawodowi, oficerowie rezerwy i awansowani do stopnia oficerskiego podoficerowie służby zawodowej i rezerwy sił zbrojnych II Rzeczypospolitej¹⁰⁸.

Przyjmująca komisja formację w podporządkowanie MBP stwierdziła, że na kierowniczych stanowiskach w formacji znajduje się 40 % oficerów będących wychowankami odrodzonego WP, 35, 5 % oficerów byłych sił zbrojnych II Rzeczypospolitej oraz 24, 5 % oficerów Armii Radzieckiej¹⁰⁹. Komisja stwierdziła ponadto znaczące braki w stanie ukompletowania kadry (brak 622 oficerów na stan etatowy 2673)¹¹⁰. Przy czym szczególnie wysokie braki kadr oficerskich występowały w grupie

¹⁰⁶ ASGran., 220.14; Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dn. 10.02.1949 sporządzone przez szefa Wydziału Personalnego GIOP, ppłk Ignacego Krakusa.; Sprawozdanie z obecnej polityki personalnej GIOP na dzień 30.03.1949. W sprawozdaniu nie wykazano wykształcenia 1 oficera na stanowisku dowódcy batalionu ochrony pogranicza ze względu na wakat na stanowisku [JP].

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem; 14 stanowisk dowódców batalionów ochrony pogranicza zajmowało: 3 oficerów zawodowych, 4 oficerów rezerwy oraz 7 oficerów, którzy wywodzili się z korpusu podoficerów zawodowych służby czynnej (6) i 1 podoficer rezerwy.

¹⁰⁹ ASGran., 220.14; Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dn. 10.02.1949.

¹¹⁰ 1.01.1949 w chwili przejścia WOP w podporządkowanie MBP korpus oficerski zgodnie z etatem liczył 2673 oficerów. Jednak rzeczywisty stan wykazany w dn. 1.01.1949 wynosił 2051 oficerów. Natomiast komisja przekazująca WOP z MON do MBP wykazała stan 2070 oficerów. Brak danych uniemożliwia wyjaśnienie występującego braku 19 oficerów.

oficerów zwiadu wynoszące 347 oficerów przy całkowitym etacie formacji liczącym 638 oficerów zwiadu¹¹¹.

Tabela nr 6. Wykaz stanowisk w WOP zajmowanych przez oficerów WP, oficerów pełniących służbę w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej oraz oficerów Armii Radzieckiej według stanu na dzień 1 stycznia 1949 r.

Stanowisko	Oficerowie WP	Oficerowie Armii Radzieckiej	Oficerowie II Rzeczypospolitej		Podoficerowie* II Rzeczypospolitej
			Zawodowi	Rezerwy	
Szef sztabu GIOP	-	1	-	-	-
Szef wydziału GIOP	4	3	1	-	-
Komendant CW OP	1	-	-	-	-
Dowódca brygady OP	1	5	4	1	1
Szef sztabu brygady OP	3	4	5	-	-
Kwaternistrz (brygady OP i batalionu OP)	32	8	3	2	16
Dowódca batalionu OP	23	7	6	1	9
Inne stanowiska	1552	77	42	93	146
Razem oficerów 2051	1616	105	61	97	172

* Podoficerowie, którzy otrzymali stopnie oficerskie

Źródło: oprac. własne na podstawie ASGran., 220.14. Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dn. 10.02.1949.

¹¹¹ ASGran., 220.14; Sprawozdanie z działalności personalnej od początku istnienia WOP do dn. 10.02.1949 sporządzone przez szefa Wydziału Personalnego GIOP, ppłk I. Krakusa. Braki kadry oficerskiej występowały m.in. także w grupie: komendantów strażnic – 45, kierowników Granicznych Placówek Kontrolnych – 14.

Występujące braki kadry oficerskiej nie powstrzymały jednak komisji¹¹² przyjmującej formację w podporządkowanie MBP przed zaleceniami mającymi na celu zwolnienie z formacji oficerów, którzy zostali uznani za „politycznie niepewnych”. Wydane w tej sprawie zalecenia przez rzeczoną komisję sugerowały zwolnienie do 1 lutego 1949 roku z WOP jako nieprzydatnych 154 oficerów oraz postulowały zwolnienie dalszych 688 oficerów w okresie 1949-1951¹¹³. Zwolnienie miało objąć zgodnie z postulatem komisji wszystkich oficerów, którzy zostali uznani za „politycznie niepewnych”, do których zaliczono przede wszystkim „(...) oficerów służby przedwojennej, którzy są w obecnej dobie nadal wrogo ustosunkowani do obecnej rzeczywistości”¹¹⁴.

Uznanie 688 oficerów, jako „politycznie niepewnych”, głównie wywodzących się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej było pokłosiem dokonanej w 1948 roku przez GZI oceny korpusu oficerskiego WP, w której to stwierdzono, że: „50% przedwojennych oficerów posiada wrogie lub obce klasowo poglądy polityczne i jednocześnie ich stosunek do obowiązków służbowych jest zły lub budzi zastrzeżenia, 15 % przedwojennych oficerów odnosi się wrogo do istniejącej rzeczywistości społeczno-politycznej i posiada poglądy obce klasowo, a ich stosunek do obowiązków służbowych nie budzi zastrzeżeń”¹¹⁵. W przedstawionej ocenie GZI stwierdza ponadto, że „postawa 35 % oficerów przedwojennych nie budzi zastrzeżeń natury politycznej i fachowej”¹¹⁶. Stwierdzone przez komisję w trakcie przyjmowania formacji w skład MBP zróżnicowanie kadry oficerskiej pod względem pochodzenia społecznego i miejsca otrzymania pierwszych stopni oficerskich miało się wkrótce stać podstawą do podjęcia prac nad pogłębioną analizą personalną, mającą jak się wkrótce okazało w części przypadków charakter czystki politycznej.

¹¹² W skład komisji zajmującej się sprawami personalnymi wchodził: płk Józef Turski – szef Departamentu Personalnego MON, płk Nikołaj Orechwo – dyrektor Biura Personalnego MBP, ppłk Ignacy Krakus – szef Wydziału Personalnego GIOP oraz mjr Beniamin Pankow – szef Wydziału Informacji GIOP.

¹¹³ ASGran., 22.96; Protokół przekazania Wojsk Ochrony Pogranicza do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przez Ministerstwo Obrony Narodowej; G. Goryński, *Formowanie korpusu oficerskiego Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945-1956*, „Biuletyn Centrum Szkolenia Straży Granicznej” nr 17/2001, s. 42.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ ASzWSW,281.5.46.K, s. 14; Sprawozdanie z pracy organów informacji za rok 1948; W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji ...*, op. cit., s. 200.

¹¹⁶ Ibidem.

Tabela nr 7. Pochodzenie społeczne oficerów WOP wg stanu na dzień 1 lutego 1949

Lp.	Grupa społeczna	Liczba oficerów	%
1.	Chłopska (bezrolni)	99	4,8
2.	Chłopska (do 5 h)	315	15,3
3.	Chłopska (do 15 h)	361	17,6
4.	Rolnicza (do 50 h)	46	2,2
5.	Rolnicza (do 100 h)	13	0,6
6.	Robotnicza	496	24,1
7.	Robotnicza (technicy, personel fabryczny)	73	3,5
8.	Rzemieślnicy	202	9,8
9.	Inteligencja (pracownicy państwowi i samorządowi)	309	15
10.	Inteligencja (zawodowi wojskowi)	45	2,1
11.	Inteligencja pracująca	58	2,8
12.	Przemysłowo-kupiecka	21	1
13.	Inne	13	0,6
Razem		2051	99,4

Źródło: oprac. własne na podstawie ASGran., 220.14.

Podstawą do rozpoczęcia prac związanych ze sprawą „uporządkowania” kadr w siłach zbrojnych oraz w WOP było stanowisko zaprezentowane przez I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR Bolesława Bieruta na kwietniowym plenum KC PZPR w 1949 roku. Tam bowiem B. Bierut odnosząc się do zagadnień związanych z siłami zbrojnymi stwierdził: „trzeba więcej niż dotychczas poświęcić uwagi zagadnieniom obronności, zagadnieniom wojska, zagadnieniom kadry wojskowej”¹¹⁷. W wyniku takiego stanowiska władz partyjno-państwowych w całych siłach zbrojnych przystąpiono do akcji weryfikacji kadr.

W WOP do realizacji akcji weryfikacji kadr przystąpiono w czerwcu 1949 roku siłami powołanej w tym celu Specjalnej Komisji Personalnej (SKP) GIOP. Komisja ta działając w okresie czerwiec – grudzień 1949 bez prowadzenia rozmów z oficerami, opierając się tylko na dokumentach kadrowych (karty kwalifikacyjne) oraz prowadzonych teczkach kadry oficerskiej przez wydziały informacji brygad OP, poddała analizie personalnej 1770 oficerów z istniejącego stanu wynoszącego 2051¹¹⁸. W wyniku przeprowadzonej analizy SKP GIOP postulowała usunięcie do

¹¹⁷ E. Ochab, *Źródła siły Odrodzonego Wojska Polskiego*, „Nowe Drogi” nr 4/1949, s. 30; J. Będźmirowski, *Współpraca Marynarki Wojennej PRL...*, op. cit., s. 31-32.

¹¹⁸ Stan etatowy wynosił 2673 oficerów. Wakaty na stanowiskach liczyły łącznie 622 oficerów.

końca 1949 roku 520 oficerów, awansowanie na wyższe stanowiska 284 oficerów i awansowanie do stopnia oficerskiego 107 podoficerów zawodowych¹¹⁹. Zwolnienie tak znacznej liczby oficerów ze względu na występujące braki kadrowe zwłaszcza w służbach medycznych, weterynaryjnych, budowlanych i służbie morskiej nie mogło być zrealizowane z powodu braku przygotowanych kadr, które miały zastąpić zwalnianych oficerów i przeciągnęło się do 22 kwietnia 1950 roku. W międzyczasie z przewidzianej liczby oficerów do zwolnienia SKP GIOP po uwzględnieniu m.in. takich czynników jak „bliskie pochodzenie klasowe i brak obciążających materiałów” zdecydowała ostatecznie o zwolnieniu 386 oficerów¹²⁰. Działania SKP GIOP przyniosły także wnioski o aresztowanie za różnorodne przestępstwa 67 oficerów, których następnie aresztowano¹²¹.

Przyczyny zwolnienia 386 oficerów związane były przede wszystkim z kryteriami politycznymi, do tej kategorii należało zwolnionych 286 oficerów. Wśród przyczyn, które niewątpliwie miały charakter polityczny należały: klasowo obcy (44 oficerów), wrogo ustosunkowany do naszego ustroju i ZSRR (96), wrogie środowisko (bliska rodzina oficera wrogo ustosunkowana do ustroju) (24), przedwojenni oficerowie wrogo ustosunkowani do ustroju (oficerowie KOP i policji) (28), przynależność do wrogich organizacji (70), kontakty z wrogim elementem (24)¹²². Pozostali oficerowie (100) zostali zwolnieni z następujących przyczyn: rozkład moralny (pijaństwo i awanturnictwo) (44), zaniedbanie obowiązków służbowych (45), współpraca z okupantem (11)¹²³.

Dokonywane zwolnienia kadry oficerskiej przez SKP wobec specyficznej metody jej pracy, wyłączającej jawność działań i niedopuszczającej możliwości odwołań od jej decyzji budziły – jak stwierdza w swym sprawozdaniu z prac, SKP GIOP¹²⁴ szef Wydziału Personalnego GIOP,

¹¹⁹ ASGran., 220.14; Sprawozdanie z pracy Komisji Personalnej Głównego Inspektoratu OP. Sprawozdanie sporządzone zostało przez szefa Wydziału Personalnego GIOP, ppłk I. Krakusa i przesłane pismem nr 005185, 31.12.1949 do szefa Departamentu Kadr MBP i szefa Zarządu Informacji KBW i WOP.

¹²⁰ Ibidem, 223.5; Polityka personalna w Wojskach Ochrony Pogranicza. Pismo nr 001804, 2.04.1950 skierowane do ministra bezpieczeństwa publicznego.

¹²¹ Ibidem. 220.14; Sprawozdanie z pracy Komisji Personalnej Głównego Inspektoratu OP.

¹²² Ibidem, 223.5; Sprawozdanie personalne z realizacji uchwał III Plenum KC PZPR w WOP. Sprawozdanie zostało wykonane 2.02.1950 przez szefa Wydziału Personalnego GIOP, ppłk I. Krakusa i skierowane pismem nr 00654,8 II 1950 do KC PZPR; Polityka personalna w Wojskach Ochrony Pogranicza. Pismo nr 001804, 25.04.1950 skierowane do ministra bezpieczeństwa publicznego.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem, 220.14; Sprawozdanie z pracy Komisji Personalnej Głównego Inspektoratu OP. Sprawozdanie sporządzone zostało przez szefa Wydziału Personalnego GIOP,

ppłk I. Krakus – „niezrozumiały” sprzeciw dowódców brygad OP. Ten sprzeciw dowódców brygad OP, który był po części spowodowany obawą przed ujemnym wpływem na wykonywane zadania i morale kadry oficerskiej przeprowadzanymi zwolnieniami – z których zdecydowana większość miała charakter „czystki politycznej” – nie przyniósł jednak efektów, ponieważ jak stwierdza w swym sprawozdaniu ppłk I. Krakus akcja „oczyszczania” korpusu oficerskiego formacji z tzw. elementów wrogich i klasowo obcych był niecierpiący zwłoki i słuszny w dobie toczącej się walki klasowej. Przeprowadzone zwolnienia wg autora sprawozdania pozwalają Wojskom Ochrony Pogranicza „(...) skutecznie i zdecydowanie realizować zadania postawione przez Partię i Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. (...)”¹²⁵. W konkluzji sprawozdania ppłk I. Krakus wnioskował, by nie poprzestać na dokonanej akcji „czyszczenia kadr”, lecz poprzez wzmożenie czujności klasowej przede wszystkim w aparacie kadrowym usuwać z formacji indywidualne elementy obce klasowo i wrogie, opierając się na „ostatnim doświadczeniu z procesu Rajka i jego współpracowników”¹²⁶.

Dokonane w ciągu 1949 roku i w pierwszym kwartale 1950 roku zwolnienia kadry oficerskiej – w tym kadry posiadającej przygotowanie specjalistyczne – spowodowały pogłębienie trudności kadrowych, zwłaszcza że zdecydowaną większość oficerów formacji stanowili ludzie stosunkowo młodzi bez doświadczenia i nie najwyższych kwalifikacjach przy stosunkowo niskim wykształceniu ogólnym. Problem niskich kwalifikacji kadry oficerskiej był o tyle istotny, że istniejący ośrodek szkolenia w postaci Oficerskiej Szkoły WOP (OS WOP) był dopiero w stadium organizacji¹²⁷ a jej poprzednik – Centrum Wyszkożenia Ochrony Pogranicza (CW OP)¹²⁸ – nie był w stanie zapewnić odpowiedniego przygoto-

ppłk I. Krakusa. Sprawozdanie to zostało przesłane pismem nr 005185, 31.12.1949 do szefa Departamentu Kadr MBP i szefa Zarządu Informacji KBW i WOP.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem; László Rajk, działacz Węgierskiej Partii Komunistycznej, minister spraw zagranicznych Węgier od 1948 r. Aresztowany wraz z innymi działaczami w 1949 r. i oskarżony o spisek kontrewolucyjny, nacjonalizm, związki z Tito i współpracę z pięcioma wywiadami państw imperialistycznych. Skazany w pokazowym procesie na śmierć. Oskarżenia te nie były poparte żadnym dowodem, prócz wymuszonymi torturami przyznania się oskarżonych. Podczas procesu L. Rajk wskazał na Władysława Gomułkę jako współuczestnika międzynarodowego spisku. L. Rajk został powieszony wraz z trzema towarzyszami. Został zrehabilitowany we wrześniu 1954.

¹²⁷ ASGran., 221.2 Rozkaz nr 075/Org./MBP, 6.08.1949 rozformowujący Centrum Wyszkożenia Ochrony Pogranicza i powołujący na jego bazie Oficerską Szkołę WOP; H. Dominiczak, *Centrum Szkolenia Wojsk Ochrony Pogranicza w Kętrzynie 1946-1986*, Warszawa 1986, s. 59.

¹²⁸ Istniejące dotychczas Centrum Wyszkożenia WOP w wyniku zmian organizacyjnych na podstawie rozkazu ND WP z dn. 20.03.1948 nr 055/Org. zostało przeformowane

wania specjalistycznego i ogólnego kadry oficerskiej z powodu niewystarczającej bazy szkoleniowej, jak i stosunkowo nielicznej kadry dydaktycznej. Przeważająca część kadry dydaktycznej poza nieliczną kadram wywodzącą się z formacji granicznych II Rzeczypospolitej¹²⁹ nie posiadała zbyt wysokich kwalifikacji specjalistycznych, jak też jej poziom wykształcenia ogólnego był niewysoki. Według danych z lipca 1947 kadra oficerska Centrum Wyszkozenia WOP licząca 52 oficerów¹³⁰ posiadała następujące wykształcenie ogólne: 4 oficerów posiadało wykształcenie wyższe, 2 oficerów posiadało wykształcenie niepełne wyższe, 18 oficerów posiadało wykształcenie średnie, 13 oficerów miało wykształcenie niepełne średnie, 14 oficerów posiadało wykształcenie podstawowe i 1 oficer ukończył 5 klas szkoły podstawowej¹³¹.

Występujące braki kadrowe pogłębione prowadzoną akcją „czyszczenia kadr” w ciągu 1950 roku, jak też ograniczonym dopływem kadr oficerskich ze szkół wojskowych podległych MON zmuszały dowództwo WOP do podjęcia działań intensyfikujących kształcenie własnych kadr oficerskich w powstałej OS WOP. Proces kształcenia własnych kadr oficerskich stał się okazją do podjęcia budowy korpusu oficerskiego WOP według kryteriów sensu stricto politycznych. Temu celowi służyły kryteria, jakim mieli odpowiadać kandydaci kierowani do OS WOP zgodnie z rozkazem dowódcy WOP z 27 września 1950 roku¹³².

W myśl wydanego rozkazu kandydaci do OS WOP musieli odpowiadać następującym warunkom: wykształcenie na poziomie 7 klas szkoły powszechnej lub wyższej¹³³, pochodzenie: robotnicze, chłopstwo mało- i średniorolne lub inteligencja pracująca¹³⁴, nieskazitelna przeszłość polityczna i moralna kandydata, jego rodziny i krewnych, bezwzględnie i szczerze oddany Polsce Ludowej, udokumentowane czynami i zachowaniem kandydata, wysoki poziom moralny bez żadnych nałogów¹³⁵. Dodatkowemu kryterium podlegali kandydaci na kurs polityczno-

w Centrum Wyszkozenia Ochrony Pogranicza.

¹²⁹ Brak materiałów archiwalnych uniemożliwia podanie dokładnej liczby oficerów formacji granicznych II Rzeczypospolitej znajdującej się w CW WOP.

¹³⁰ Zgodnie z etatem stan kadry oficerskiej CW OP wynosił 53 oficerów.

¹³¹ ASGran., 104.12; Meldunek o stanie etatowo-ewidencyjnym Centrum Wyszkozenia WOP; H. Dominiczak, *Centrum Szkolenia...*, op. cit., s. 44.

¹³² Ibidem, 151.49; Rozkaz dowódcy WOP nr 001, 27.09.1950 w sprawie typowania kandydatów do szkół oficerskich.

¹³³ W wyjątkowych przypadkach – jak stwierdzał wydany rozkaz – kandydat mógł mieć niższe wykształcenie, jeżeli był politycznie pewny, szczerze oddany [władzy komunistycznej – J.P.], posiadający bystrość umysłu, spryt i przedsiębiorczość.

¹³⁴ Przy kwalifikowaniu kandydatów do szkół oficerskich kładziono nacisk, by kandydaci byli przede wszystkim synami robotników, bezrolnych i małorolnych chłopów.

¹³⁵ ASGran., 151.49; Zarządzenie do rozkazu dowódcy WOP nr 001, 27.09.1950.

-wychowawczy, którzy musieli być członkami lub kandydatami PZPR. Tak skonstruowane kryteria miały w najbliższej przyszłości zadecydować o ostatecznym kształcie korpusu oficerów WOP mimo bariery, jaką stanowiło bardzo niskie w większości wykształcenie ogólne kandydatów na oficerów. Byli jednak oni „klasowo bliscy”, co było według zastępcy szefa Oddziału Kadr WOP płka Mariana Ciempiela jednym z pozytywów „kształtowania ludowego charakteru korpusu oficerskiego”, pomimo że „(...) wykształcenie i ogólny poziom kultury [kandydatów na oficerów – J.P.] był daleko niezadawalający”¹³⁶.

Przyjęte założenia mające na celu ukształtowanie nowego oblicza korpusu oficerskiego WOP zbiegły się z działaniami mającymi wyeliminowanie z formacji oficerów wywodzących się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej i Straży Granicznej, jak też tych, którzy zostali uznani na fali podejrzeń i nieufności za przeciwników Polski Ludowej. Pomocą w tym działaniu oprócz specjalnej instrukcji GZI WP nr 71/DK z 17 stycznia 1950 roku nakazującej założenie *Akt rozpracowywania* indywidualnego¹³⁷ wszystkim oficerom m.in. byłym żołnierzom KOP, funkcjonariuszom Straży Granicznej służyły także nowe uregulowania prawne dotyczące polityki kadrowej zawarte w dekreście *O służbie wojskowej oficerów i generałów Sił Zbrojnych* wydanym 19 kwietnia 1951 roku¹³⁸ przez Radę Ministrów.

Zawarte w dekreście przepisy pozwalały prowadzić określoną politykę kadrową, zgodną z oczekiwaniami rządu i władz wojskowych. Potwierdza to art. 1. „Oficerem Sił Zbrojnych może być żołnierz, który posiada przygotowanie wojskowe lub specjalne potrzebne do wykonywania obowiązków w zakresie dowodzenia, wojskowego i politycznego wychowania podwładnych bądź pełnienia innych kierowniczych funkcji w Siłach Zbrojnych oraz odpowiada wymaganiam polityczno-moralnym”¹³⁹. Zaakcentowano więc znacznie wyraźniej w wydanym dekrecie

¹³⁶ Ibidem, 1712.21, Sprawozdanie dotyczące pracy kadrowej w okresie dwudziestoletniej (1945-1965) działalności Wojsk Ochrony Pogranicza. Pismo Dowództwa WOP nr 0163, 14.02.1966.

¹³⁷ W zakładanych przez organa GZI WP *Aktach rozpracowania indywidualnego* gromadzono m.in. materiały agenturalne, materiały z inwigilacji itp. Oprócz *Akt rozpracowania indywidualnego* GZI WP zakładał także *Akt rozpracowania grupowego* w przypadku osób powiązanych ze sobą organizacyjnie.

¹³⁸ Dz. U., nr 22 z 1951, poz. 172; Dekret *O służbie wojskowej oficerów i generałów Sił Zbrojnych*. Dekret wszedł w życie z dn. 20.04.1951. W pracy J. Będźmirowskiego, *Współpraca Marynarki Wojennej PRL...*, op. cit., s. 38 w przypisie 49 widnieje nieprawidłowa nazwa Dekretu, który nosi nazwę *O służbie wojskowej i generałów Sił Zbrojnych* oraz podany jest błędny numer Dz. U. – zamiast nr 22 podany jest nr 51.

¹³⁹ Dz. U. nr 22 z 1951, poz. 172; Dekret *O służbie wojskowej oficerów i generałów Sił Zbrojnych.*, rozdz. I, art. 1.

cie polityczne walory przyszłego oficera niż w obowiązującym do tej pory dekrete z 1948 roku.

Wyraźne zaostrenie walki politycznej w kraju na tle budowy tzw. *systemu socjalistycznego*, jak również zaostrenie sytuacji międzynarodowej miało swoje odzwierciedlenie w prowadzonej polityce kadrowej. Na fali dominującej tezy o istniejącym *odchYLENIU prawicowo-nacjonalistycznym i zaostreniu się walki klasowej w miarę budowy socjalizmu*, jak też potrzebie *wzmoczenia czujności wobec przeciwników* rozpoczęto czystki kadrowe w siłach zbrojnych. Ich realizację ułatwiał wydany dekret, w którym zostały zawarte zapisy regulujące przyczyny zwolnienia oficera. Zapisy te stanowiły, że „oficera zawodowego można zwolnić z wojskowej służby zawodowej w przypadku: 1) nie pełnienia przez oficera obowiązków służbowych z powodu choroby przez okres, co najmniej 6 miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy, 2) na prośbę oficera, 3) na wniosek właściwej władzy naczelnej w razie powołania do innej służby publicznej, 4) niemożności wykorzystania oficera ze względów organizacyjnych, 5) stwierdzenia w opinii służbowej nieprzydatnego oficera do wojskowej służby zawodowej, 6) pozostawania z nakazu władz sądowych lub prokuratorskich w areszcie tymczasowym przez okres, co najmniej 3 miesięcy, 7) skazania oficera prawomocnym wyrokiem sądu na karę pozbawienia wolności”¹⁴⁰.

Zwolnienie oficerów w oparciu o wydany dekret tak ze względów politycznych jak i innych ułatwiał ponadto pkt. 6. art. 42. wspomnianego dekretu, ponieważ zgodnie z jego treścią, stwierdzenie w opinii służbowej¹⁴¹ o nieprzydatności oficera do wojskowej służby zawodowej było tajne. Postanowienie o tajności wydanej oceny pozwalało na dowolne formułowanie ocen i uniemożliwiała oficerowi negatywnie ocenionemu podjęcie jakiegokolwiek próby uzyskania wyjaśnień, co do przyczyn jego negatywnej oceny. Prowadziło to w wielu przypadkach do krzywdzących ocen, opartych często na wątpliwych materiałach zgromadzonych tak przez komórki kadrowe, jak i organa Informacji WP. Postanowienia dekretu umożliwiały więc zwolnienie każdego oficera, na którego padły choć cień podejrzeń o nieakceptowanie władzy komunistów.

Trwające czystki zostały zintensyfikowane z początkiem 1953 roku, kiedy to zgodnie z zaleceniem szefa Departamentu Kadr MON przystąpiono „do oczyszczania korpusu oficerskiego z elementów wrogich i nieprzydatnych”¹⁴². Występujące jednak nieprawidłowości w trakcie

¹⁴⁰ Dekret *O służbie wojskowej oficerów i generalów Sił Zbrojnych*, art. 42.

¹⁴¹ Przepisy o opiniowaniu wprowadzono w życie z dn. 1.09.1950 rozkazem ministra obrony narodowej nr 45/Pers., 29.07.1950. Opinie należało sporządzać od 15 września do 31 grudnia każdego roku.

¹⁴² AMW, 940.55.34, t. 9, s. 176-179; Pismo szefa Departamentu Kadr MON

realizacji akcji „oczyszczania korpusu oficerskiego z elementów wrogich i nieprzydatnych” zwłaszcza w zakresie przenoszenia oficerów na niższe stanowiska i zwolnienia z zawodowej służby wojskowej zmusiły Departament Kadr MON do wydania zarządzeń, które by porządkowały, można by rzec cywilizowały problem wydawania ocen i zwalniania kadr. Wydane zarządzenia w lipcu i sierpniu 1953 roku regulowały sposób i tryb rozpatrywania próśb i raportów oficerów dotyczących przeniesień i zwolnień z zawodowej służby wojskowej¹⁴³ oraz wprowadzały obowiązek, by wnioski personalne dotyczące przeniesienia na niższe stanowisko służbowe i zwolnienie z zawodowej służby wojskowej były rozpatrywane wszechstronnie i oparte na faktach¹⁴⁴.

Planu budowy nowego oblicza korpusu oficerskiego w WOP poprzez m.in. „oczyszczanie korpusu oficerskiego z elementów wrogich i nieprzydatnych” przyniósł w latach 1952-1954 zwolnienie, jak się szacuje około 400 oficerów¹⁴⁵, wśród których było m.in. 106 oficerów politycznych¹⁴⁶. Wśród zwolnionych znajdowali się także niemal wszyscy oficerowie wywodzący się z sił zbrojnych II Rzeczypospolitej i Straży Granicznej, jak też oficerowie wykształceni już w odrodzonym WP. Realizacja planu budowy nowego oblicza korpusu oficerskiego w WOP przyniosła formacji pogłębienie występujących już trudności kadrowych a ponadto odbiły się niekorzystnie na morale kadry, jak i na wykonawstwie zadań. W tej sytuacji przy 25% brakach kadry oficerskiej, w obliczu niedostatecznego dopływu kadr z MON, dowództwo formacji zintensyfikowało proces kształcenia własnych kadr oficerskich.

Proces kształcenia rozpoczęto w 1949 roku w powstałej Oficerskiej Szkole WOP w Kętrzynie, przy czym ze względu na rozbudowę formacji i związane z tym potrzeby kadrowe przyszłych oficerów kształcono w latach 1949-1954 w cyklu dwuletnim¹⁴⁷. Ten stosunkowo krótki okres szkolenia pozwolił na wyszkolenie łącznie 1895 oficerów w okresie 1949-1954. Ta liczba oficerów opuszczających mury OS WOP w zasa-

z 20.02.1953.

¹⁴³ Ibidem, 788.52.148; Zarządzenie Szefa Departamentu Kadr MON nr 07/Kadr z 3.07.1953.

¹⁴⁴ Ibidem; Zarządzenie Szefa Departamentu Kadr MON nr 08/Kadr z 31.08.1953.

¹⁴⁵ Brak dostatecznych danych w zachowanych materiałach archiwalnych nie pozwala na precyzyjne podanie liczby zwolnionych oficerów.

¹⁴⁶ ASGran., 1549.7.

¹⁴⁷ Pierwsza promocja oficerów w Oficerskiej Szkole WOP miała miejsce 22.12.1949. Stopnie oficerskie otrzymało 65 absolwentów pierwszego kursu oficerów polityczno-wychowawczych zapoczątkowanego jeszcze przed powołaniem do życia OS WOP w ówczesnym Centrum Wyszkożenia Ochrony Pogranicza. Kurs ten trwał w okresie .05.-12.1949. W 1953 r. Oficerska Szkoła WOP przeszła na trzyletni cykl szkolenia, który obowiązywał do 1962.

dzie zaspakajała potrzeby rozbudowywanej formacji w latach 1949-1954 w zakresie służby granicznej, jakkolwiek duże braki występowały nadal w służbach technicznych i zwiadzie WOP. Zaspokojenie w miarę potrzeb kadrowych formacji nie mogło jednak przesłonić słabości korpusu oficerskiego w zakresie wykształcenia ogólnego, który potęgowany był faktem przyjmowania do OS WOP do roku 1956 kandydatów z wykształceniem podstawowym¹⁴⁸.

Niskie wykształcenie ogólne kadry oficerskiej WOP jest szczególnie widoczne w 1956, w którym to w dniu 1 lipca 1956 roku 2986 oficerów (na stan ewidencyjny 3432 oficerów) nie posiadało wykształcenia średniego¹⁴⁹. Problem niedostatecznego wykształcenia ogólnego był na tyle dotkliwy, że w celu jego rozwiązania dowództwo formacji podejmowało różnorodne działania mające na celu poprawę istniejącego stanu. Jednym z rozwiązań mających się przyczynić do podniesienia poziomu wykształcenia ogólnego na poziomie szkoły średniej było podjęcie przez oficerów nauki w szkołach korespondencyjnych. To rozwiązanie niejako tytułem próby zostało wprowadzone w październiku 1950 roku dla grupy 403 oficerów i podoficerów zawodowych¹⁵⁰. Jednakże już po kilku miesiącach okazało się, że system nie sprawdza się, grupa oficerów i podoficerów niechętnie uczestniczyła w zajęciach, w związku z czym frekwencja nie przekraczała 50%. W tej sytuacji w 1951 roku zaprzestano tego typu kształcenia i rozpoczęto kształcenie w cyklu rocznym przedmiotowym¹⁵¹ w szkołach organizowanych przez Wojewódzkie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego.

Ten nowy system podnoszenia poziomu wykształcenia ogólnego nie zdobył jednak sobie zbyt wielkiej rzeszy zwolenników, wobec czego w 1953 roku tylko 5% oficerów nie posiadających wykształcenia średniego doksztalało się. Przyczyną niewielkiego zainteresowania oficerów podnoszeniem swego wykształcenia ogólnego było przede wszystkim przeświadczenie o braku takiej potrzeby, małe zainteresowanie dowództw jednostek i aparatu partyjno-politycznego doksztalaniem kadry, co podkreślił w wydanym w maju 1953 roku rozkazie dowódca WOP¹⁵².

Niepowodzenie dotychczasowych metod podnoszenia poziomu wykształcenia ogólnego spowodował, że postanowiono szukać innych me-

¹⁴⁸ Od 1957 r. do OS WOP przyjmowano wyłącznie kandydatów posiadających wykształcenie średnie.

¹⁴⁹ ASGran., 1285.408; Obsada dowódczych i kierowniczych stanowisk w Wojskach Ochrony Pogranicza (stan na 1.01.1956). Stan etatowy kadry oficerskiej wg etatów na dzień 1.01.1956 wynosił 4971 oficerów.

¹⁵⁰ ASGran., 233.3; Rozkaz dowódcy WOP nr 0674, 2.10.1950 w sprawie organizacji szkolenia ogólnokształcącego drogą korespondencyjną w jednostkach WOP.

¹⁵¹ Ibidem; 108.29, Zarządzenie dowódcy WOP nr 013.

¹⁵² Ibidem; 241.2, Rozkaz dowódcy WOP nr 036, 9.05.1953.

tod. Wziąwszy pod uwagę nie najlepsze w tym zakresie dotychczasowe doświadczenia postanowiono problem podnoszenia wykształcenia ogólnego w zakresie podstawowym i średnim oprzeć o OS WOP poprzez organizację w niej dziesięciomiesięcznego kursu w zakresie 6 i 7 klasy podstawowej, dwuletniego kursu doskonalenia w zakresie szkoły średniej dla oficerów pełniących służbę w pododdziałach granicznych oraz liceum ogólnokształcącego. Powzięty zamysł został wprowadzony w życie wydanym w sierpniu 1953 roku rozkazem dowódcy WOP¹⁵³. Efekty kształcenia jednakże i w tym przypadku dalekie były od oczekiwań. Dość powiedzieć, że w latach 1953-1963 dwuletni kurs doskonalenia w zakresie szkoły średniej dla oficerów pełniących służbę w pododdziałach granicznych ukończyło zaledwie 438 oficerów a liceum ogólnokształcące w latach 1953-1961 109 oficerów i podchorążych. Przyczynami w sumie niewielkich postępów w podnoszeniu wykształcenia ogólnego kadry oficerskiej metodą wprowadzoną w 1953 roku była z jednej strony niechęć dowódców jednostek WOP do oddelegowywania oficerów na dłuższy czas poza jednostkę, bagatelizowanie roli wykształcenia ogólnego w rozwoju oficera, z drugiej zaś strony nadal stosunkowo niewielkie zainteresowanie samej kadry oficerskiej podnoszeniem wykształcenia ogólnego.

Realizowana idea budowy korpusu oficerskiego WOP od 1949 roku nie wolna od wypaczeń i błędów, w której kryteria polityczne odgrywały znaczącą rolę, uległa pewnym przewartościowaniom w drugiej połowie 1954 roku za sprawą przyjęcia zasady, że o ocenie przydatności oficera ma decydować aktualna postawa służbowa i polityczna. Przyjęcie tej zasady pozwoliło na zahamowanie dotychczasowych tendencji w ocenie kadry oficerskiej opartych przede wszystkim na przesłankach politycznych, aczkolwiek w polityce kadrowej zasada ta znalazła swe praktyczne zastosowanie dopiero po przemianach społeczno-politycznych w 1956 roku. Trwający praktycznie nieprzerwanie z różnym natężeniem w latach 1949-1954 proces wymiany kadr w formacji w połączeniu z napływem młodych oficerów wykształconych przede wszystkim w OS WOP zmienił w sposób zasadniczy dotychczasowe jego oblicze. W efekcie czego w 1955 roku na stanowiskach oficerskich zaczęli dominować wychowankowie powojennych szkół oficerskich i różnorodnych kursów oficerskich organizowanych dla podoficerów zawodowych i nadterminowych, niestety nadal z stosunkowo niskim wykształceniem ogólnym.

Ten obraz kadry oficerskiej WOP zwłaszcza w zakresie wykształcenia ogólnego w roku 1955 nie uległ zasadniczej zmianie, aczkolwiek rok

¹⁵³ Ibidem; 108.29, Rozkaz dowódcy WOP nr 073, 10.08.1953. Kurs w zakresie szkoły podstawowej funkcjonował w okresie 01.09.1952-30.06.1954 i objął 60 oficerów.

ten obfitował w dwa ważne wydarzenia dotyczące korpusu oficerskiego. Pierwszym z nich było odejście z dniem 2 sierpnia 1955 dotychczasowego dowódcy WOP – oficera radzieckiego płka M. Pszońskiego wraz z doradcą z ramienia ZSRR płka Łomako¹⁵⁴ i pozostałymi jeszcze oficerami radzieckimi. Drugim wydarzeniem powodującym jednak ponownie stan niepewności kadry oficerskiej była decyzja rządu z 3 września o redukcji sił zbrojnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL). Rzeczą naturalną było, że decyzja o redukcji sił zbrojnych dotyczyła także WOP i objąć miała również korpus oficerski, który po dokonywanych w okresie 1949-1954 reorganizacjach etatowo liczył 4971 oficerów. Zaznaczyć jednak należy, że w rzeczywistości faktyczny stan kadry oficerskiej dalece odbiegał od stanu etatowego i w dniu 1 lipca 1956 w WOP znajdowało się tylko 3432 oficerów¹⁵⁵.

Proces redukcji sił zbrojnych w zakresie kadry oficerskiej został oparty na dekreście z dnia 19 kwietnia 1951 roku oraz wydanej 6 września 1955 roku dyrektywie Departamentu Kadr MON zalecającej by przy typowaniu oficerów przewidzianych do zwolnienia kierowano się koniecznością wzmocnienia stanu moralno-politycznego wojska i kadry oficerskiej. Zgodnie z wydaną dyrektywą oficerowie przewidziani do zwolnienia zostali zaszeregowani do trzech grup.

Grupa pierwsza miała objąć:

- „a) oficerów, w stosunku, do których, są poważne zastrzeżenia natury politycznej, które dyskwalifikują ich, jako oficerów zawodowych. Należy jednak do tej kategorii oficerów podejść wnikliwie i pamiętać o obowiązujących uchwałach III Plenum KC PPR, brać pod uwagę obecny stosunek oficera do rzeczywistości, wywiązywania się z obowiązków służbowych i przydatności do służby na obecnym etapie, zmiany, jakie zaszły w psychice danego oficera, jego wartości służbowe, moralne i polityczne i w żadnym wypadku nie dopuścić do lewackich przegięć;
- b) oficerów rozłożonych moralnie, pijaków, chuliganów i złodziei mienia państwowego, przynoszących wstyd i hańbę Siłom Zbrojnym;
- c) oficerów karnie usuniętych z kursów doskonalenia lub akademii wojskowych w kraju i w ZSRR;

¹⁵⁴ Radzieccy doradcy wojskowi pojawili się w Wojsku Polskim w 1946. W WOP radzieccy doradcy wojskowi pojawili się w 1954 r. Zgodnie z planem wynikającym z pisma rządu polskiego z 06.06.1953 r. skierowanego do rządu ZSRR w WOP miało służyć 13 radzieckich doradców wojskowych; szerzej na temat radzieckich doradców wojskowych w Wojsku Polskim zob. E. J. Nalepa, *Oficerowie radzieccy...*, op. cit., s. 124-135.

¹⁵⁵ ASGran., 1285.409. Najwyższy stan liczebny korpus oficerski w WOP osiągnął w 1953 r. i liczył wówczas 4189 oficerów.

- d) oficerów karanych sądownie i posiadających na swym koncie wyroki lub przeciwko którym toczą się dochodzenia karne;
- e) oficerów niezdiscyplinowanych, rozkładających wojskową dyscyplinę, naruszających porządek przewidziany regulaminami Sił Zbrojnych PRL;
- f) oficerów lizusów, wazeliniarzy i rozrabiaczy, uznających zasadę „po trupach, a do celu”.

Grupa druga miała objąć:

- a) oficerów, którzy orzeczeniami komisji lekarskich uznani zostali za „zupełnie niezdolnych do służby wojskowej”;
- b) oficerów, którzy orzeczeniami komisji lekarskich uznani zostali za „zdolnych do służby nieliniowej”, a którzy nie mogą być wykorzystani na stanowiskach nieliniowych;
- c) oficerów bez odpowiedniego przeszkolenia wojskowego, absolwentów kursów chorążych, skróconych kursów oficerów rezerwy (SKOR-ów) powołanych z rezerwy i po ukończeniu państwowych szkół morskich, tych ostatnich oczywiście nie wszystkich;
- d) oficerów posiadających niskie wykształcenie ogólne, co utrudnia im należyte wykonanie obowiązków.

Grupa trzecia miała objąć:

- a) oficerów nie posiadających zamiłowania do wojskowej służby zawodowej, nie dotyczy to specjalistów lekarzy i inżynierów koniecznych dla wojska – złośliwie uchylających się od pełnienia służby ze względów czysto materialnych;
- b) oficerów nie posiadających perspektyw rozwoju w wojskowej służbie zawodowej, ograniczonych umysłowo i stanowiących balast dla wojska;
- c) oficerów zdolnych do służby liniowej z ograniczeniami¹⁵⁶.

Wydana dyrektywa określała terminy ukazania się rozkazów o zwolnieniu oficerów do rezerwy (do 30 września i 15 października 1955 r.), jak też wyznaczała termin 7-8 dni przeniesienia zwolnionego oficera do rezerwy po otrzymaniu rozkazu przez dowódcę jednostki. Należy podkreślić, że procedura dotycząca przygotowania wykazu oficerów do zwolnienia miała charakter ściśle tajny i nie przeprowadzano rozmów z typowanymi oficerami do chwili przystąpienia do realizacji rozkazu o zwolnieniu. Wtedy dopiero przeprowadzano rozmowy z wytypowanymi oficerami do zwolnienia, informując ich o przyczynach zwolnienia, które przedstawiano, jako wynikające z aktualnej sytuacji politycznej

¹⁵⁶ Archiwum Marynarki Wojennej (AMW), 1664.58.20, t. 12, s. 157-159; Rozkazy i zarządzenia MON i DMW; por. L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska...*, op. cit., s. 138.

i realizacji uchwały Prezydium Rządu o częściowej redukcji Sił Zbrojnych.

Proces zwalniania kadry oficerskiej wobec objęcia nim znacznej liczby oficerów poprzedzono po raz pierwszy szeregiem działań, które miały pomóc „znaleźć się” zwolnionym oficerom (nie wszyscy nabyli prawa emerytalne) w środowisku cywilnym oraz umożliwić im podjęcie pracy. W tym celu została wydana uchwała nr 782 Prezydium Rządu z dnia 1 października 1955 roku w sprawie zatrudnienia oficerów zawodowych zwolnionych ze służby wojskowej i ich materialnego zaopatrzenia¹⁵⁷. Ponadto w proces pomocy zwalnianym oficerom włączył się Komitet Centralny PZPR, który wystosował w tej sprawie list do komitetów wojewódzkich (KW), powiatowych (KP) i miejskich (KM) PZPR. W liście tym polecono komitetom partyjnym wszystkich szczebli udzielenie pomocy w zatrudnieniu oficerów zwolnionych do rezerwy. Realizując wydane w liście dyspozycje w komitetach partyjnych powstały specjalne komisje w składzie: sekretarze KW, KP lub KM, komendanci Wojskowej Komendy Wojewódzkiej (WKW) lub Wojskowej Komendy Rejonowej (WKR). Komisje te miały kierować oficerów do pracy w przemyśle, górnictwie, stoczniach, do państwowych gospodarstw rolnych (PGR), szkół zawodowych i techników oraz do Milicji Obywatelskiej (MO), w której w tym okresie występowały braki kadrowe sięgające ok. 5000 ludzi¹⁵⁸. Generalnie przyjęte założenia zakładały, że zwolnieni oficerowie będą kierowani wszędzie tam, gdzie występowały braki kadrowe jak też, że będą umieszczani na stanowiskach kierowniczych różnego szczebla.

Jednakże wkrótce okazało się, że podjęte działania w celu zapewnienia w miarę bezproblemowej adaptacji zwolnionym oficerom w środowisku cywilnym w tym pracy, są dalece niewystarczające zwłaszcza w oddalonych i małych garnizonach. W większych przypadkach wystąpił, bowiem problem zapewnienia odpowiedniej pracy ze względu na posiadane przez część zwolnionych niskie wykształcenie ogólne, pogłębiony ograniczonymi możliwościami w zakresie zmiany garnizonów z powodu braku mieszkań. W efekcie czego często los zwolnionych oficerów był nie do pozazdroszczenia, co nie pozostawało bez wpływu na morale po-

¹⁵⁷ Monitor Polski, nr 88 z 1955, poz. 1072. Ustawa weszła w życie z dn. 10.10.1955 z mocą obowiązywania od dn. 3.09.1955.

¹⁵⁸ J. Będźmirowski, *Polityka kadrowa w Marynarce Wojennej w II połowie lat 50* „Przegląd Morski”, nr 7-8/2003, s. 98-112; problem zwolnienia kadry w 1955 r. poruszał ponadto: L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego...*, op. cit.; J. Babuła, *Wojsko polskie 1945-1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998.

zostającej kadry w siłach zbrojnych, która obserwując losy zwolnionych z niepokojem oczekiwała dalszych redukcji.

Kwalifikacji oficerów do zwolnienia dokonywały komisje na szczeblu brygad WOP i Dowództwa WOP. W skład komisji wchodził: dowódca brygady, zastępca dowódcy ds. politycznych, szef sztabu i oficer Informacji Wojskowej. Powołane komisje rozpatrywały sprawy personalne całej kadry danej jednostki za wyjątkiem: dowódcy jednostki, jego zastępców, szefa sztabu i jego pomocników. Powołane komisje wobec jednak znaczących braków kadrowych po przeprowadzeniu przeglądu kadrowego nie wytypowały mimo wszystko zbyt wielu oficerów do zwolnienia, bowiem w ciągu 1955 roku zwolniono z szeregów formacji tylko 37, co w porównaniu do ogólnej liczby zwolnionych oficerów w WP wynoszącej 7357¹⁵⁹ było liczbą praktycznie niezauważalną. Kolejne redukcje kadry oficerskiej w latach 1956-1958 także nie miały w WOP charakteru masowego ze względu na braki etatowe. Stąd – jak się szacuje – zwolniono około 200 oficerów, w tym 58 oficerów politycznych¹⁶⁰. W wyniku trzech kolejnych redukcji, a także naturalnego przejścia do rezerwy oraz zwolnień z przyczyn politycznych, w latach 1955-1958 z WOP odeszło niespełna 300 oficerów, w tym 73 oficerów politycznych.

W wyniku przeprowadzonych redukcji, jak też naturalnych odejść ze służby korpus oficerski formacji został w swym zasadniczym zarysie ukształtowany, przy czym jego największą bolączką było stosunkowo niskie wykształcenie ogólne. Dane w tym zakresie są dość jednoznaczne i ilustrują skalę problemu. W lipcu 1956 roku na stan 3432 oficerów: wykształcenie niepełne podstawowe miało 263, podstawowe 1261, niepełne średnie 1462, średnie 359, niepełne wyższe 21 i wyższe 66 oficerów¹⁶¹. Ten stan rzeczy ze wszechmiar niekorzystny próbowano poprawić poprzez działania podkreślające znaczenie wykształcenia, jednakże działania te wobec braku instytucjonalnego nakazu nie przynosiły spodziewanych efektów. Co gorsza wielu oficerów podejmujących naukę w zakresie szkoły podstawowej i średniej nie kończyło jej.

Zachodzące przemiany społeczno-polityczne po przełomie październikowym 1956 roku musiały znaleźć swe odbicie także w nowym podejściu do polityki kadrowej w siłach zbrojnych, odejściem od dotychczasowych metod polityki kadrowej, w której czynnik polityczny odgrywał znaczącą rolę. Świadomość koniecznych zmian w dotychczasowej poli-

¹⁵⁹ J. Babuła, *Wojsko polskie...*, op. cit., s. 129.

¹⁶⁰ ASGran., 1553., 12; wśród zwolnionych oficerów politycznych – 14 oficerów zwolniono się na własną prośbę; brak dostatecznych danych w zachowanych materiałach archiwalnych nie pozwala na precyzyjne podanie liczby zwolnionych oficerów.

¹⁶¹ Ibidem, 1285.408.

tyce kadrowej zaowocowała z końcem roku 1957 roku ustawą z 13 grudnia 1957 roku. *O służbie wojskowej oficerów Sił Zbrojnych*¹⁶². Ustawa ta, która zastąpiła dotychczas obowiązującą, wносиła istotne z punktu widzenia kadry oficerskiej zapisy stabilizujące jej status zawodowy. Przywracała korpusy osobowe generałów i admirałów oraz korpusy oficerów (wyłączono z niego stopień chorążego, jako pierwszy w korpusie oficerskim), w których uwzględniono korpus oficerów Marynarki Wojennej (nie było go w poprzedniej ustawie z 1951 r.).

**

Śledząc proces powstawania korpusu oficerskiego WOP należy stwierdzić, że jest nierozłącznie związany z procesem organizacji formacji i można go podzielić na dwa okresy, okres 1945-1948 i okres po 1948 roku. Podział na tak zarysowane okresy jest uwarunkowany procesem organizacji formacji w latach 1945-1948, który charakteryzował się znacznymi trudnościami tak w sferze organizacyjnej, jak i w zakresie doboru kadr. Występujące trudności w zakresie doboru kadr oficerskich w okresie 1945-1948 były pochodną przyjętej metody budowy korpusu oficerskiego WOP w oparciu zasoby kadrowe okręgów wojskowych powstałe po reorganizacji 1. i 2. Armii, szkół oficerskich i pułków zapasowych przy niewielkim udziale Departamentu Personalnego WP, który miał uzupełniać ewentualne niedobory kadr.

Powyższy stan rzeczy powodował, że kadra oficerska, która miała stanowić korpus oficerski formacji, była przydzielana w systemie wielotorowym przez kilka ośrodków dyspozycyjnych z pominięciem Departamentu WOP. Taki system z założenia powodował, że okręgi wojskowe obarczone różnorodnymi zadaniami nie przejawiały większej aktywności w kierowaniu do WOP odpowiedniej liczby oficerów a ponadto nierzadko dokonywały one swoistej negatywnej selekcji pozbywając się tych oficerów, którzy ich zdaniem nie byli przydatni w jednostkach taktycznych.

Stąd też w powstałym korpusie oficerskim znalazła się niemała grupa oficerów bez odpowiednich kompetencji i odpowiedniego przygotowania. Innym nie mniej ważkim problemem były braki kadrowe sięgające średnio 25% w skali formacji. Na ten stan rzeczy nakładał się ponadto problem braku przygotowania kadry do wykonywania specyficznych zadań w ochronie granic państwa. Próbą poprawienia sytuacji w tym zakresie było skierowanie do formacji niewielkiej ilości kadr formacji granicznych II Rzeczypospolitej, jak też kadr wywodzących się z Armii

¹⁶² Dz. U. nr 2 z 1958, poz. 5. Ustawa z 13.12.1957 *O służbie wojskowej oficerów Sił Zbrojnych* weszła w życie z dn. 9.01.1958.

Czerwonej. Działania te były jednak rozwiązaniami doraźnymi, zwłaszcza że przyjęte założenia polityki kadrowej komunistów w stosunku do kadr oficerskich wywodzących się z sił zbrojnych i formacji granicznych II Rzeczypospolitej zakładały tymczasowe ich zaangażowanie do czasu przygotowania własnych kadr.

Problem przygotowania własnych kadr do specyficznych zadań wynikających z zakresu działania formacji był o tyle trudny do rozwiązania, ponieważ w założeniach organizacyjnych poza Zakładem Tresury Psów WOP nie przewidziano organizacji jakiegokolwiek ośrodka szkoleniowego. To poważne niedociągnięcie braku ośrodka szkoleniowego naprawiono we wrześniu 1946 roku, kiedy to powołano Centrum Wyszkolania WOP. Niestety powołany ośrodek szkoleniowy wobec rozlicznych trudności organizacyjnych¹⁶³ rozpoczął działalność szkoleniową dopiero 1 maja 1947 roku.

Tak więc lata 1945-1948 charakteryzowały się w procesie budowy korpusu oficerskiego WOP rozlicznymi trudnościami wynikającymi przede wszystkim z przyjętej koncepcji organizacji formacji. Koncepcja ta oparta na zasobach okręgów wojskowych powodowała powstanie zjawiska wielotorowości procesu organizacji, co w przypadku kadr oficerskich było zjawiskiem wysoce niekorzystnym, powodującym braki kadrowe, kierowanie oficerów o nie najwyższych kwalifikacjach i kompetencjach. Zjawiskiem niekorzystnym w procesie budowy korpusu oficerskiego formacji była także polityka kadrowa komunistów zmierzająca do oparcia korpusu oficerskiego o ludzi im oddanych wg swoistych kryteriów poprawności politycznej, pochodzenia. Taka polityka kadrowa w obliczu działań komunistów zmierzających do przejęcia pełni władzy prowadziła do destabilizacji kadry oficerskiej.

Zgoła inna była sytuacja w okresie 1949-1956, w którym to w wyniku prowadzonej polityki kadrowej sytuacja kadry oficerskiej formacji ulegała częstym zmianom. Zmiany te, podobnie jak w całych siłach zbrojnych, były uwarunkowane zachodzącymi przemianami strukturalno-organizacyjnymi, politycznymi i społeczno-gospodarczymi w kraju. Podejmowane w tym okresie działania wobec kadry oficerskiej były związane z polityką władz partyjnych i państwowych, która zwłaszcza w okresie 1949-1956 nie wolna od błędnych ocen i założeń doprowadziła w wielu wypadkach do niekorzystnych zjawisk. Wpływ wysoce negatywny na korpus oficerski miały też prowadzone „czystki polityczne” i przeprowadzane redukcje stanów osobowych.

Wśród niekorzystnych zjawisk było wyeliminowanie grupy oficerów wykształconych w okresie międzywojennym, oficerów formacji granicz-

¹⁶³ J. Prochwicz, *Szkolenie zawodowe na Warmii i Mazurach...*, op. cit., s. 149-164.

nych II Rzeczypospolitej i w konsekwencji oparcie się na młodej kadrze oficerskiej, której poziom wiedzy teoretycznej, a tym bardziej praktycznej był stosunkowo niski. W konsekwencji odbijało się to na wykonawstwie zadań formacji w ochronie granic państwa. Czynnikiem niekorzystnym były braki kadrowe sięgające średnio 25% stanu etatowego formacji.

Należy przy tym pamiętać, że występujące w tym okresie trudności kadrowe w korpusie oficerskim tak w zakresie ukompletowania stanów osobowych, jak i poziomu wykształcenia ogólnego WOP były pochodną sytuacji w korpusie oficerskim WP. Niemniej podejmowane działania w tym okresie doprowadziły do wzrostu wykształcenia i kwalifikacji oficerów, jak też pozwoliły na osiągnięcie stabilizacji kadry oficerskiej zwłaszcza po wydaniu ustawy z 13 grudnia 1957 roku *O służbie wojskowej oficerów Sił Zbrojnych*.

Załącznik nr 1

Zestawienie stanów etatowych kadry oficerskiej oddziałów WOP
wg stanu na dzień 1 luty 1946 r.

Oddział WOP	Stan etatowy	Stan faktyczny	% stanu etatowego
Oddział nr 1	347	310	88
Oddział nr 2	351	263	73
Oddział nr 3	354	270	74
Oddział nr 4	379	177	49
Oddział nr 5	291	181	60
Oddział nr 6	294	173	57
Oddział nr 7	290	197	65
Oddział nr 8	292	205	68
Oddział nr 9	400	287	69
Oddział nr 10	368	284	77
Oddział nr 11	349	297	82

Źródło: oprac. własne na podstawie etatów jednostek WOP, sprawozdań miesięcznych oddziałów WOP i meldunków sytuacyjnych; CAW, III-1-62, s. 475; ASGran., Zespół WOP, 147.2; 147.3; 147.9; 217.2.